

*Délszlávok Nyitrán?
Megjegyzések az alsó ívükön tekercselt drótdíszes
karikáékszerek klasszifikációjára kapcsán**

1. A Nyitra-Lupka lelőhelyen feltárt kora középkori temető

A nyitrai Zobor hegynél fekvő Lupkán még 1928-ban Štefan Janšák fedezte fel azt a temetőt, amit 1959-ban Bohuslav Chropovsky tárt fel, majd tett közzé.¹ A 92 síros, észak-déli sírsorokba rendeződő, nyugat-keleti sírgödör- tájolású temető máig fontos emléke a 9–10. századi Kárpát-medence régészeti kutatásának. A szegényes mellékletű sírok jelentős részébe gyermekeket temettek (43 esetben), a temetkezések leggyakoribb mellékletének a kerámiaedények számítottak. A halottak mellé gyakorta helyezték még el az elhunytak vaskését, vas csiholóikat, ritkább esetben megtalálhatóak voltak az egykori övek csatjai is. A sírok egy részéből különböző huzalékszerek is előkerültek. E huzalékszereket később számos szakember megvizsgálta, és kialakításuk, valamint párhuzamaik áttekintése kapcsán érdekes eredményre jutottak. Jelen dolgozat is e tárgyak kapcsán a mögöttük meghúzódó értelmezés(ek) kérdéséhez kíván újabb szempontokat nyújtani a régészeti és a történeti kutatásnak.

A vonatkozó leletek értelmezését a magyar kutatás szempontjából Mesterházy Károly tekintette át több mint 20 éve a Kárpát-medencei 10. századi leletanyag délkelet-európai kisleleteiről írt, máig alapvető értekezésében. A neves kutató munkája jól összefoglalja azt a gondolatsort, amit a temetőben talált ékszerek párhuzamai kapcsán az egykori Jugoszlávia és Csehszlovákia kutatói egymás érveire építve kialakítottak. „Így a legvalószínűbb, hogy a lupkai közösség a 830-as éveket megelőzően a bolgár-frank háborúskodás alatt menekült északra és települt meg a Nyitra völgyében.”² A megítélés szerint e temető esetében tehát egy „sziget-jelenséget” figyeltek meg a kutatók, vagyis egy, a tágabb környezetétől eltérő, ebből adódóan más kulturális elemeket szintén hordozó csoport emlékanyagában is tükrözi különállását.³

Több évtizede felmerült, hogy e temető kapcsán délszláv menekültek letelepedésével kell számolni, hiszen a temető elemzésekor, már Chropovsky felhívta a figyelmet egyes tárgyak délkelet-európai kapcsolataira, majd a konkrét párhuzamokat elsőként Bořivoj Dostál említette.⁴ Később az ékszerek kapcsolatrendszerével Mirjana Čorović-Ljubinković foglalkozott,⁵ aki a vonatkozó

* A tanulmány elkészítésében Bálint Csanád, Balogh Csilla, Csiky Gergely, Gabriel Fusek, Nevizánszky Gábor, Kovács László, Patay-Horváth András, Révész László, Szőke Béla Miklós, Takács Miklós és Türk Attila nyújtott baráti segítséget. Tanácsaikat, kiegészítéseiket, megjegyzéseiket ezúton is köszönöm. A dolgozat az NK 72636. sz. OTKA-program keretében készült.

¹ JANŠÁK 1929. 8–9.; CHROPOVSKY 1962.; HANULIAK 1989. 201.

² MESTERHÁZY 1991. 163.

³ Hasonló jelenségekre vonatkozóan: MESTERHÁZY 1991. 163. 141. jz.

⁴ CHROPOVSKY 1962. 212.; DOSTÁL 1965. 404–405.

⁵ ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1970.; ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1972. 51.

tárgytípusok meghatározó szakértőjének számított a korabeli Jugoszláviában és akinek korábbi eredményeire már Chropovsky is utalt elemzésében.⁶ A kutatónő volt az, aki a konkrét szerbiai és horvátországi párhuzamok bemutatásával megalkotta azt a történeti hipotézist, amit a szlovák kutatók fejlesztettek tovább. A karikaékszerek egyezéséből adódóan Čorović-Ljubinković úgy vélte, hogy az ékszerek megjelenése részben azokkal a timocsánokkal és branicsevekkkel állt kapcsolatban, akik 826 után, a bolgárok elől menekülve, költöztek be a Karoling fennhatóság alá eső területekre.⁷ Arra jutott, hogy a népcsoport megjelenése részben a bolgár expanzióval, másrészt a szláv térítéssel magyarázható. A neves szakértő magyarázatát a korszak kutatói elfogadták, és azt Tatiana Stefanovičová tovább is gondolta; az ő véleménye szerint ugyanis e folyamatban fontos szerepe volt Szvatopluk hadjáratainak is.⁸

Annak megállapítására, hogy a vonatkozó ékszer típus alapján levonhatók-e a fentebbi (esetleg más) történeti megállapítások, részletesebben ki kell térnünk a vonatkozó tárgytípusok klasszifikációjára és kronológiájára, valamint a lupkai temető belső időrendjére is.

2. A tekercselt drótdíszes karikaékszerek

2.1. Klasszifikáció (1. kép)⁹

A vizsgált tárgyak alapján alapvető kérdésként felmerül, hogy egyáltalán e tárgyak ilyen típusú osztályozása eredményes lehet-e, hiszen a dróttekercselés inkább technikai fogásként jelenik meg különböző formai klaszterekbe tartozó ékszereknél.¹⁰ A csoportosítás lehetősége mellett szól azonban Mesterházy megfigyelése, melynek értelmében a jól elkülöníthető formai csoportok mellett számos fülbevalónál találkozhatunk olyan átmeneti formákkal a 9–11. századi délkelet-európai vonatkozású hagyatékban, amelyek egyszerre több, jól elkülöníthető formai alaptípus jellegzetességeit is magukon viselik.¹¹ E rendszerezés lehetőségét erősíti továbbá az a tény is, amit szintén Mesterházy hangsúlyozott, hogy e tárgytípus esetében megtalálhatóak az egyszerűbb és összetettebb formai csoportok is.¹²

Az ékszer típus a kialakítását tekintve viszonylag egyszerű. A tárgy alapja egy bronz huzal, ami vagy kerek átmetszetű drótból hajlított, vagy öntött. Az alsó ívre egy vagy több szakaszban vékonyabb, kör átmetszetű huzalt tekercseltek, ami a legtöbb esetben az ív teljes alsó felét befedte. A tárgyak egy részén ez a huzaldíszítés több részre oszlik.

⁶ CHROPOVSKY 1962. 212.; vö. ČOROVIC-LJUBINKOVIC 1951.

⁷ ČOROVIC-LJUBINKOVIC 1970. 116. A történeti eseményekre vonatkozóan áttekintő jelleggel: VÁCZY 1938. 215–216.; GJUSELEV 1966.; BONA 1984. 349–351.; WOLFRAM 1987. 272–273.; RONA-TAS 1996. 200. A timocsánok letelepedésének eltérő lokalizációjára: BALINT 1996. 995.

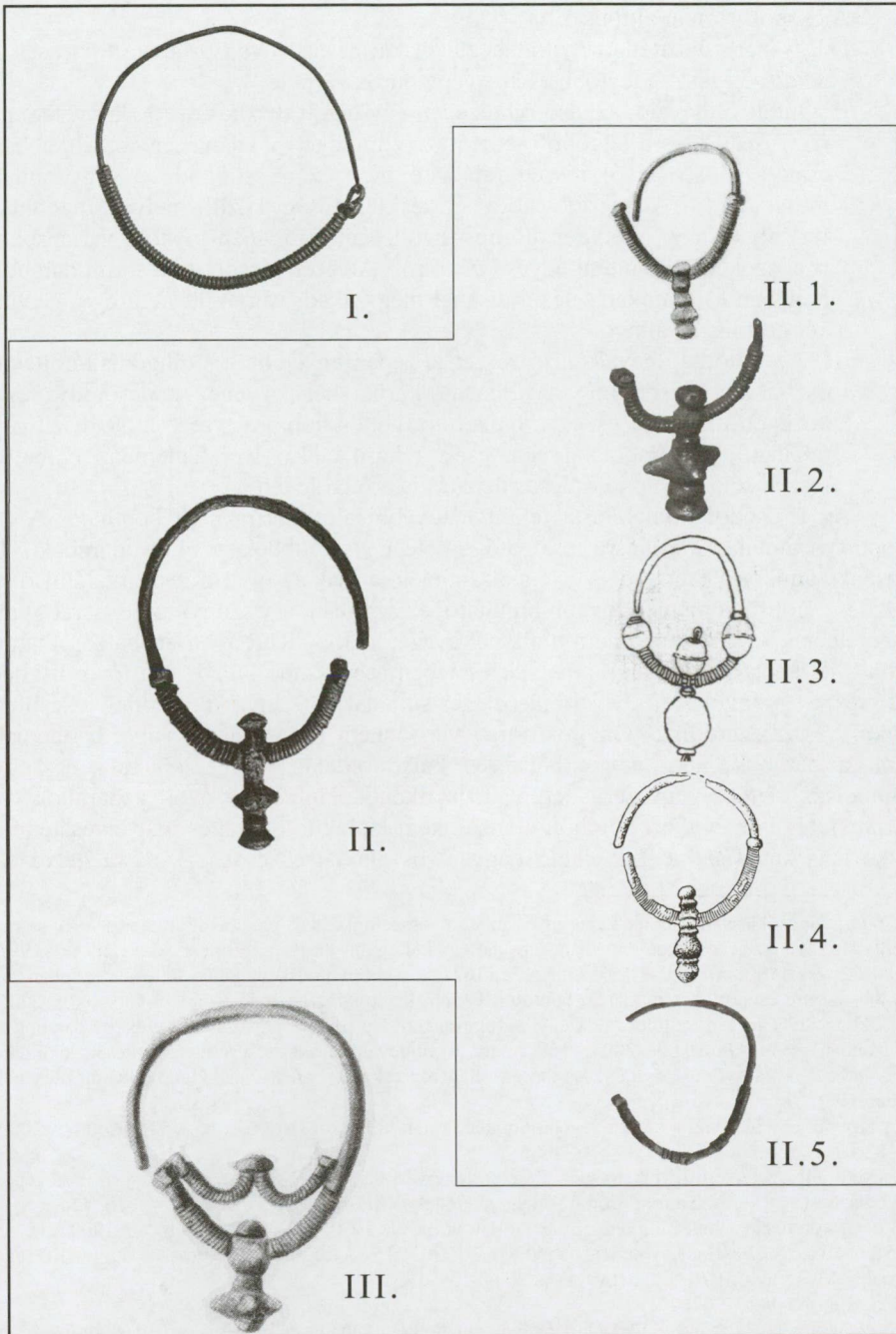
⁸ KURNATOWSKA 1980.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 216–217. elképzelésének magyar recepciójára: MESTERHÁZY 1991. 162.

⁹ A zárójelben levő, No. rövidítést követő számok a szövegben a dolgozathoz tartozó katalógus tétele számaira utalnak.

¹⁰ Nyilvánvalóan ebből adódott, hogy GRIGOROV 2007. 11–12. is inkább a tárgyak egyéb formai sajátosságait hangsúlyozta elemzésében.

¹¹ MESTERHÁZY 1991. 154.

¹² MESTERHÁZY 1991. 161–162.

1. kép: A tárgytypus klasszifikációs felosztása

A csoport formai altípusai:¹³

I. Egyszerű díszítetlen nyitott huzalkarika, az alsó ívén dróttekerccseléssel, a tekerccselte részt a legtöbb esetben egy hurok zárta le.¹⁴

II. Öntött fülbevaló, az alsó ív közepén egy tagolt díszítés osztja két részre az ívet. A díszítés a legtöbb esetben az ív mindkét oldalán megvan, ritkábban csak a külső (alsó) részen található meg ez a csüngődísz, vagy annak imitációja.¹⁵ (A szerint, hogy e két lehetőség közül melyik megoldás figyelhető meg, illetve a díszítés tagoltságától függően további variánsokat is el szoktak különíteni egyes kutatók.)¹⁶ Az ezen alcsoportba sorolt darabok esetében a dróttekerccselés a dísznél megszakad, vagyis itt nem egy, hanem két drótdísz található.

III. Az öntött fülbevaló alsó részét közepén egy, öntött csüngődísz-imitáció osztja két részre, míg a fülbevaló-karika belső ívéhez kapcsolódva egy közepén domború csúcsba összefutó, kettős homorú ívre osztott díszítőtag található. E daraboknál nem csak a karika alsó íve, hanem az ív belső részéhez kapcsolódó csúcsos díszítés is dróttal fedett.¹⁷

Az I. csoport kialakítását tekintve további alcsoportra nem bontható. A II. csoport számtalan variánsra osztható. A legegyszerűbbek azok a darabok (1. variáns), amikor a csüngődísz és annak imitációja csak az ív alsó részén található (a díszítés tagoltsága alapján tovább bontható, ez azonban, a viszonylag kis darabszám ismeretében, jelen esetben nem tűnik célravezetőnek).¹⁸ Külön variánsba sorolhatók azok a darabok (2. variáns), amelyek esetében a hosszabb külső íven lévő díszítés alsó része egy tagolt, a fülbevaló merőleges síkjának az irányából szemlélve „csillag alakú” résszel záródik.¹⁹ Önálló formai variánsként (3. variáns) csoportosíthatóak azok a darabok, ahol az ív belső és külső oldalán is megtalálható egy-egy gömbdísz.²⁰ Utóbbi egyszerűsített változataiként tekinthetők azok a darabok (4. variáns), ahol az egykori gömbök utánzásaként kialakított díszítés már elvesztette a 3. variáns kapcsán megfigyelhető hangsúlyos alakját és csak egymásra helyezett

¹³ A tárgytypus klasszifikációja kapcsán a fentebbi összefoglalások emelhetők ki: STEFANOVIČOVÁ 1990. 215–216. szélesebb kontextusban, más darabokkal együtt tárgyalta e típust; MESTERHÁZY 1991. 161–162. és HANULIAK 2004. 155. Obr. 17a, 167. már külön típusként különítette el, azonban azt további kisebb csoportokra már nem bontotta. Utóbbi kutatókhoz hasonlóan járt el GRIGOROV 2007. 23., aki az általa áttekintett fülbevalók egyik altípusaként (Tip III.1.) határozta meg ezeket a darabokat, ő azonban, mint HANULIAK 2004. 167., nem a fülbevaló-karika tekerccselte díszítését tekintette mérvadónak a tárgytypus osztályozása során, hanem a karika alsó ívén kialakított díszítésének struktúráját.

¹⁴ A tárgyak egy részénél a karika végén nem alakítottak ki hurkot (No. 63.; 65.). vö. GUNJAČA 2009. 76–82.

¹⁵ Egyedi jellegzetesség figyelhető meg a nándorfehérvári darabon (No. 51.), ahol az alsó ív közepén lévő díszítést egy keresztbe font dróttal is megerősítették. Vö. BAJALOVIC–PESIC 1984. T. II. 11.

¹⁶ Vö. CHROPOVSKY 1962. 211–212.; ČOROVIC–LJUBINKOVIC 1970. 113.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 215.

¹⁷ Stefanovičová 2/a típus. vö. STEFANOVIČOVÁ 1990. 216. A díszítés alapvetően a lunuladísz egy formája: JOVANOVIČ 1976. 128.; HANULIAK 2004. 169–170.

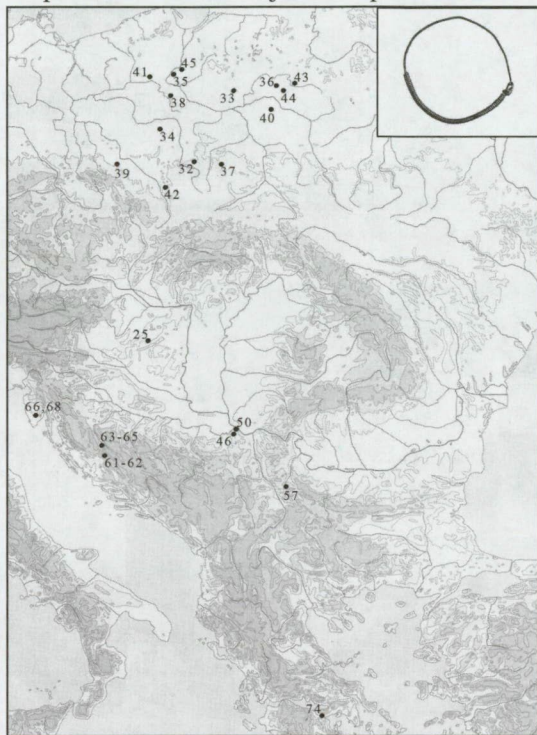
¹⁸ Vö. CHROPOVSKY 1962. 211.

¹⁹ Stefanovičová 2/d típus. „Der Ohrring hat ein hohles Anhängsel in der Form des *fünfsäckigen Sternes*, den unteren Teil schliesst ein Kugelchen ab.” STEFANOVIČOVÁ 1990. 216.; Vö. FILIPEC 2001. 90–91.; GRIGOROV 2007. 23.

²⁰ Jelen esetben nem bontottuk külön azokat a darabokat, ahol ez a gömbdísz a fülbevalóra felszerelt, vagy azzal egybeöntött darab. Vö. ČOROVIC–LJUBINKOVIC 1970.

különböző dudoros tagolások jelzik a formai előképet. Utoljára azon darabok maradtak (5. variáns), amelyek töredékességükből adódóan nem sorolhatók be egyik korábban elkülönített variánshoz sem.

A III. csoport olyan kis darabszámmal rendelkezik, hogy azok további belső csoportosítása a kutatás jelen állapotában nem tűnik szükségességnek.

1. térkép: Az ékszer típus I. altípusának elterjedési térképe. A számok a táblázatra utalnak.

2.2. Az I. altípus (2. kép; 1. térkép)

A tárgy típus kialakítása egyszerű, amint azt a halimbai (No. 26.) lelet is mutatja. A kerek átmetszetű huzalkarika alsó ívére tekercselt drót egyik végét egyenesen levágták és a karikához simították. A karikára tekercselt drót másik végét a tekercselt rész alá hajtották, ezáltal rögzítve a huzalkarika visszahajlításával kialakított hurkot.²¹ A huzalkarika másik vége általában elhegyesedő végű volt. A halimbai darabon található kampós záródás a Kárpát-medencében egyedi, párhuzamai azonban megtalálhatók a horvátországi leletanyagban (No. 65.); egyben ezek a darabok tekinthetők a legkorábbiaknak is (No. 65–68.).²² A Száva és a Duna összefolyásánál előkerült emlékeket (No. 44.; 48.) a 11.

századra, valamint a 12–13. századra keltezte a kutatás,²³ a korinthusi szórványleletet (No. 71.), amennyiben e csoporthoz sorolható és nem pedig egy másfajta típus töredéke, szintén 12. századi darabként értékelték.²⁴ A lengyelországi darabok közül a legkorábbiak a 10–11. századra datálódnak (No. 31.; 40.; 43.), azonban jelentős hányaduk 11–12. századi (No. 30.; 32–39.) és akad ennél későbbre keltezhető is (No. 41–42.).²⁵

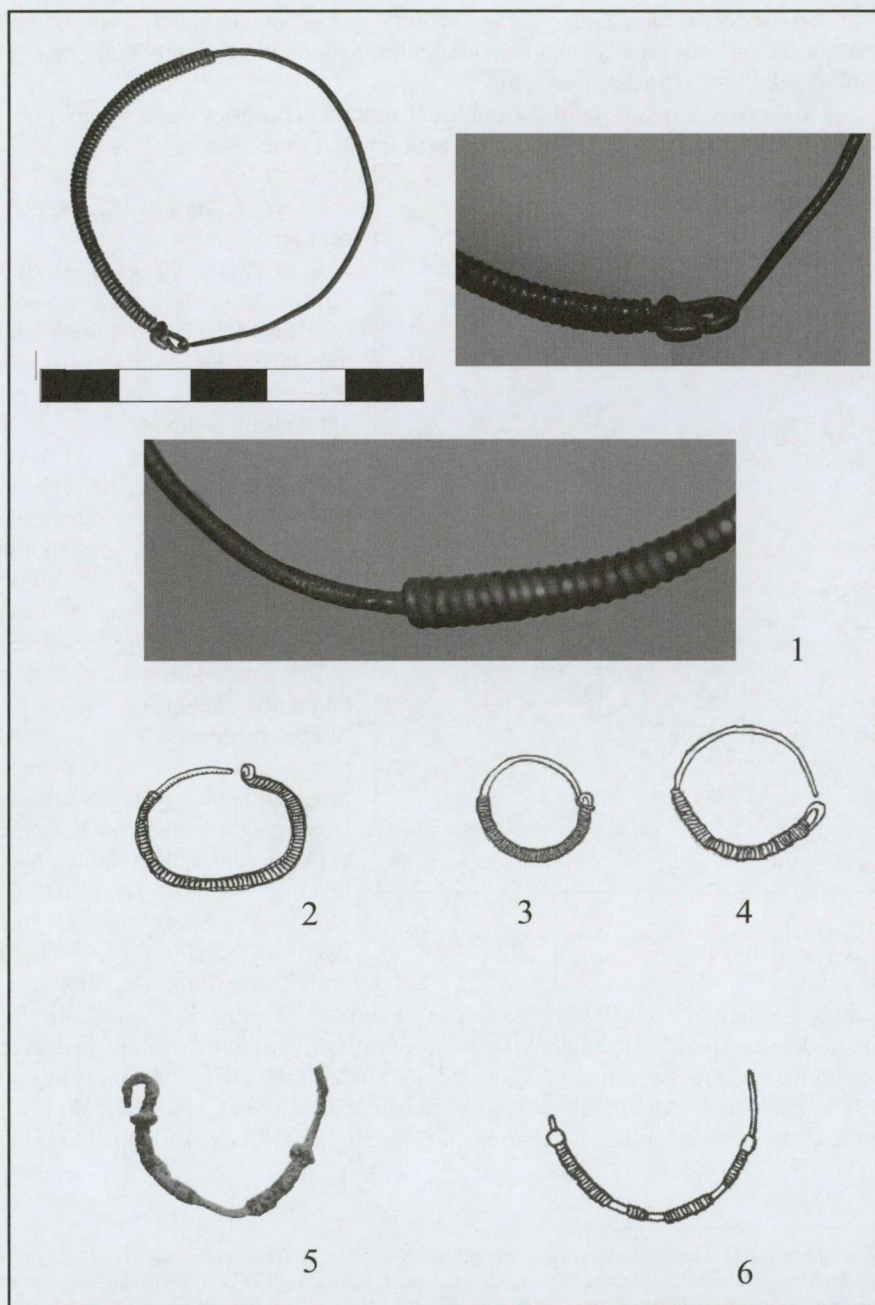
²¹ A halimbai ékszer a kapcsolódása, valamint a huzal S-végű kialakítása révén kapcsolódik a karoling temetők (Bled–Pristava, Cadolzburg, Ebensfeld, Haundorf, Kranj, Matzhausen, Weismain, Windsbach) huzalékszereihez, eltérés azonban a tekercselt díszítés, aminek párhuzamát az említett lelőhelyek egyikénél sem sikerült fellelnem. Vö. KOROŠEC 1979.; PÖLLATH 2002.

²² MARUŠIĆ 1985. 75.

²³ BIKIĆ 2010. 57.

²⁴ DAVIDSON 1952. 251.

²⁵ KÓČKA-KRENZ 1993. 61.

2. kép: Az 1. altípushoz sorolt darabok. 1. Halimba 821. sír; 2. egy lengyelországi darab (KÓČKA-KRENZ 1993. alapján); 3. Brestovík (BIKIĆ 2010. alapján); 4. Belgrád/Nándorfehérvár (BIKIĆ 2010. alapján); 5. Korinthos (DAVIDSON 1952. alapján); 6. Knjaževac 74. sír (JOVANOVIĆ-VUKSAN 2005. alapján).

Az altípus divatja az eddigi ismereteink alapján megegyezik a II–III. altípusba sorolt darabokéval, így valószínűleg nem az összetettebb darabok előképei, hanem azokkal egy időben terjedtek el.

2.3. A II. altípus (3–6. kép)

Az alcsoportba sorolt különböző variások jelentős része megtalálható volt a nyitrai temetőben (1–2. és 4. variáns; No. 2–14.), s ez azt is mutatja, hogy az adott formai változatok térben és időben együtt léteztek.²⁶ A 1. és a 4. variáns között felállított formai különbség (az alsó ívre is benyúló, díszített csüngő-imitáció) olyan kismérvű, hogy az egyes tárgyak esetében öntési hibából is bekövetkezhetett.²⁷ A csüngőt utánzó díszítő tagot a tárgyak egy része esetében biztosan egybeöntötték (No. 7.; 72.). Az így kialakított öntvény sérülékeny volt, amit jól bizonyítanak a technikai szempontból az 5. variánshoz sorolt emlékek is (No. 9.; 11.; 21.; 31.).²⁸ Számos esetben ez a tag külön öntvény volt és így tényleg a karikára húzott csüngőként értelmezhetőek (No. 27–28.).²⁹

Az 1. variánshoz sorolt leletek között kimutathatóak olyan hasonló technikai megoldások (No. 22.; 54.), amelyek egymástól térben távol eső darabokon is jól mutatják a tárgytypus tágabb kapcsolatrendszerét. E variánsban megfigyelhető számos olyan jellegzetesség is, amely a II. altípus legtöbb darabjára jellemző. Ilyennek tekinthető a tekercseléseket lezáró, korong alakú kiugró tag a karika két oldalán (az 1. variáns esetében: No. 7.; 13.; 28.),³⁰ de előfordul az is, hogy csak az egyik oldalt zárja le ez az elem (No. 16.; 22.),³¹ ami minden bizonnyal a felhúzott lemezgömbök imitációjaként maradt meg az ékszereken (No. 29.; 47.).³² Egyes darabok kapcsán (No. 22.; 28.; 54.) azonban feltűnik egy másik technikai megoldás, ami arra utal, hogy az ide sorolt emlékek nem csak a négygömbös fülbevalókkal vethetők össze, hanem az egyszerű csüngős karikaékszerekkel is (No. 27.). Gyakori megoldás, hogy huzallal (No. 22.; 54.),³³ vagy lemezzel (No. 28.).

²⁶ Az adott altípus különböző variánsainak egyidejűségét jelzik a lupkai temető 7. (No. 3–4.), 11. (No. 5–6.), 30. (No. 13–14.) és 51. sírjai (No. 16–19.).

²⁷ Ilyen lehetett talán a nyitrai temető egyik emléke (No. 7.). A belső ívre kiterjedő díszítőtag a lupkai darabok esetében nem mindig volt jó minőségű, amint ez az 51. sír tárgyai alapján is megfigyelhető (No. 18–19.).

²⁸ MESTERHÁZY 1991. 161.

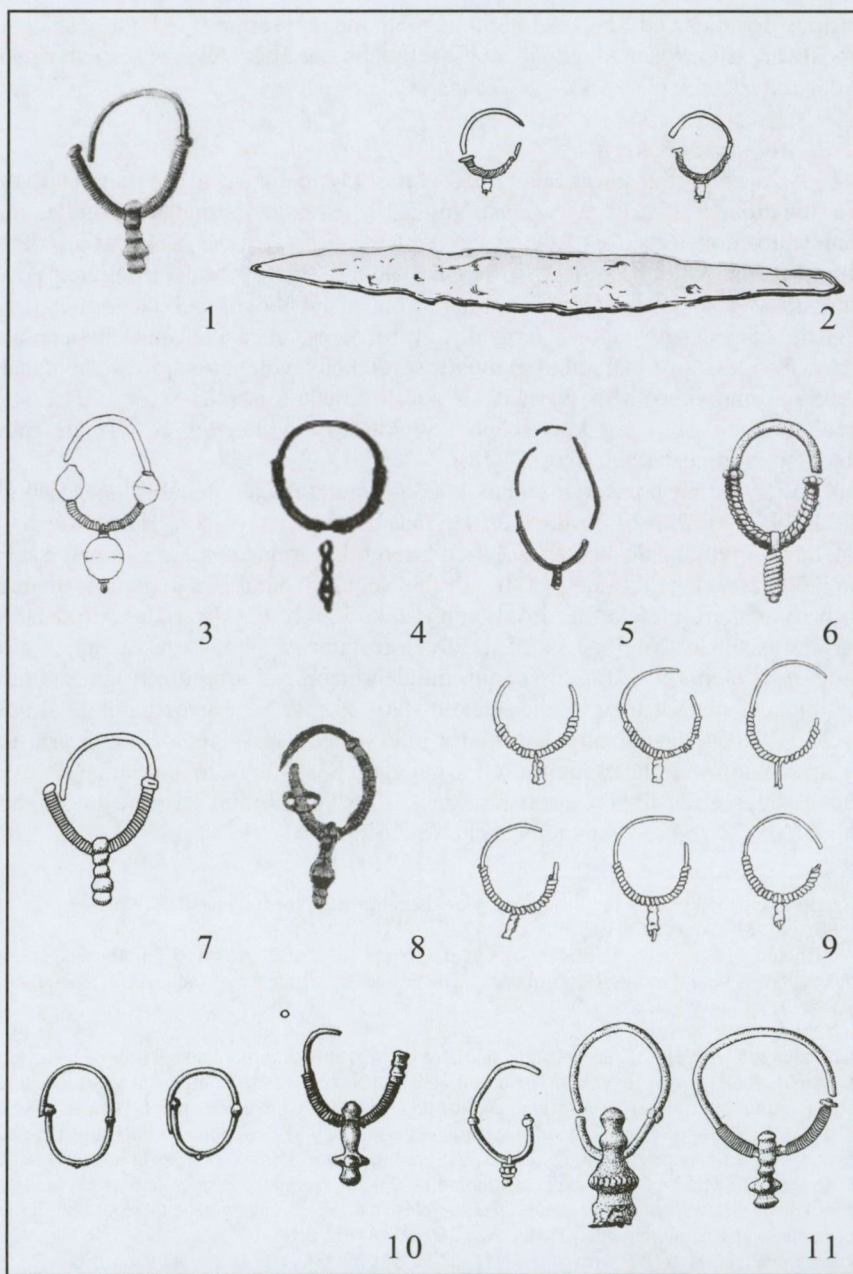
²⁹ Ilyen lehetett a tornóci 238. sír két fülbevalója (No. 24.), ahol a karika kialakításán nem figyelhető meg öntvénycsonk, vagyis egykoron nem öntötték egybe a dísszel, azonban a feltekercselt drót megszakadása utal arra, hogy az alsó íven egykor dísz lehetett. A mikulčicei darab kapcsán (No. 31.) lásd DOSTÁL 1966. 144. Sajnos nem volt lehetőségem arra, hogy az e csoportba sorolt tárgyak jelentős részét személyesen megvizsgáljam, így az alapvető csoportosítási szempontok közül annak vizsgálata, hogy ez a csüngődísz a karikával egybeöntött-e, nem szerepel; erre vonatkozóan a leletek alappublikációi sem közölnek részletes megfigyeléseket. E szempont jelentőségét az ékszerek csoportosítása kapcsán jól mutatja MESTERHÁZY 1991. 146–152., 166–167.

³⁰ Ugyanez megfigyelhető a 2. variánsnál: No. 5.; 25.; 52.; 59–60.; a 4. variáns kapcsán: No. 3.; 6.; 18.; 52.; az 5. variáns esetében: No. 11.; 21.

³¹ Hasonló megoldás a 2. variáns esetében: No. 1–2.; 17. A 4. variáns darabjai közül ilyen volt: No. 6.; 20.; 58.; az 5. variánsnál: No. 24.

³² Csak a brnoi (No. 28.) darabon figyelhető meg, hogy ez a két díszítés dudorokkal tagolt. Vö. DOSTÁL 1966. Tab. VII. 5.

³³ A Knjaževac 11. sír egyik fülbevalójának rajza arra utal, hogy bizonyos esetekben a feltekercselt drót alsó ívre eső végei is szolgálhattak a csüngődísz rögzítésére. Vö. JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. 257.

3. kép: A II. altípushoz sorolt darabok. 1. Nyitra–Lupka 14. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 2. Tvrdšovce/Tardoskedd 1/65. sír sírleletei (TOČÍK 1992. alapján); 3. Dolní Věstonice (DOSTÁL 1966. alapján); 4. Sopron–Présháztelep 1. sír (TOMKA 1969. alapján); 5. Nyitra–Lupka 16. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 6. Brno–Černovice (DOSTÁL 1966. alapján); 7. Nyitra–Lupka 30. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 8. Nyitra–Lupka 51. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 9. Knjaževac 11. sír (JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. alapján); 10. Lefantovce/Felsőelefánt 8. sírban talált karikaékszerek a fülbevalóval (REJHOLCOVÁ 1992. alapján); 11. Nyitra–Lupka 4. sírban talált karikaékszerek a vizsgált fülbevalótípussal (CHROPOVSKY 1962. alapján).

erősítik a karikához a csüngődíszet. Az e variánshoz sorolt darabok jórészt a 9. századra keltezettek,³⁴ azonban a déli területeken 10. századra való datálásuk is lehetséges.³⁵

A 2. variáns jellegzetes díszítőtagja, a „csillag-alakú” csüngőrész.³⁶ Ez a formai megoldás a csüngőn nem csak erre a variánsra jellemző, hanem kivétel nélkül a III. altípus darabjaira is (No. 4.; 12.; 26). Grigorov pedig éppen ezt a formai jelleget emelte ki saját klasszifikációja során, bemutatva annak széles elterjedését. A bolgár kutató elemzése egyben arra is felhívta a figyelmet, hogy a dróttekerccs nélkül kialakított darabok is nagy számban fordulnak elő Délkelet-Európában,³⁷ de ilyen darabokat találunk a lupkai temetőben is.³⁸ Tekercselt drótdíszítés nélkül, amint arra már Mesterházy rámutatott, előfordul egybeöntött, de tekercselt drótdíszítés nélküli párhuzama Tápé–Lebő–Farkas-tanya lelőhelyről is a Kárpát-medencéből.³⁹ Hasonló darabok granulációt utánzó öntött díszítéssel előkerültek Eszék területén is.⁴⁰ A csüngőtípus egészen Észak-Bulgáriáig számos lelőhelyen megtalálható, s általában mindenütt a 9–11. századra keltezték,⁴¹ amit a lebői lelet is alátámaszt.

A 3. variánsba sorolt darabok összekapcsolódnak a négygömbös fülbevalókkal, s egyben azok formai variánsaként is értékelhetők, kiemelve, hogy e példányok kapcsán az alsó ív hangsúlyozására nem filigránt, vagy gyöngydrótot használtak, hanem körbetekercselték azt.⁴² Egyes darabok esetében – a publikációk alapján – nem dönthető el egyértelműen, hogy a gömbdíszek lemezes kialakításúak-e, vagy a fülbevaló-karikával egybeöntöttek (No. 47.; 49.). A dróttal tekercselt darabok elterjedésére is széles körből hozhatunk példákat Görögországtól (No. 73.) egészen a cseh területig (No. 30.). A gömbdíszek általában bikonikusak (No. 47.; 49.; 51.; 56.; 59.; 73.), de előfordulnak ovális alakúak is (No. 30.; 57.).⁴³ E példányok népszerűsége hasonló időszakra esett, mint a négygömbös fülbevalók más variánsainak divatja: a 9–10. század folyamán végig használatban maradtak.

³⁴ TOMKA 1969. 64.; DAN 2003. 184.

³⁵ JOVANOVIĆ 1990. 113.; JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. 208.

³⁶ A „csillag alakú” díszítés helyenként három ágú volt, más esetekben négy vagy öt csúccsal öntötték.

³⁷ GRIGOROV 2004.; GRIGOROV 2007. 23., 105. Obr. 34., 174. Obr. 45.

³⁸ Ilyen például a lupkai 28. sír egyik fülbevalója, ahol nincs az alsó íven tekercselt drót, de a középső dísztagon megfigyelhető az ilyen fajta tagolás. Vö. CHROPOVSKY 1962. 196. Obr. 17.5.

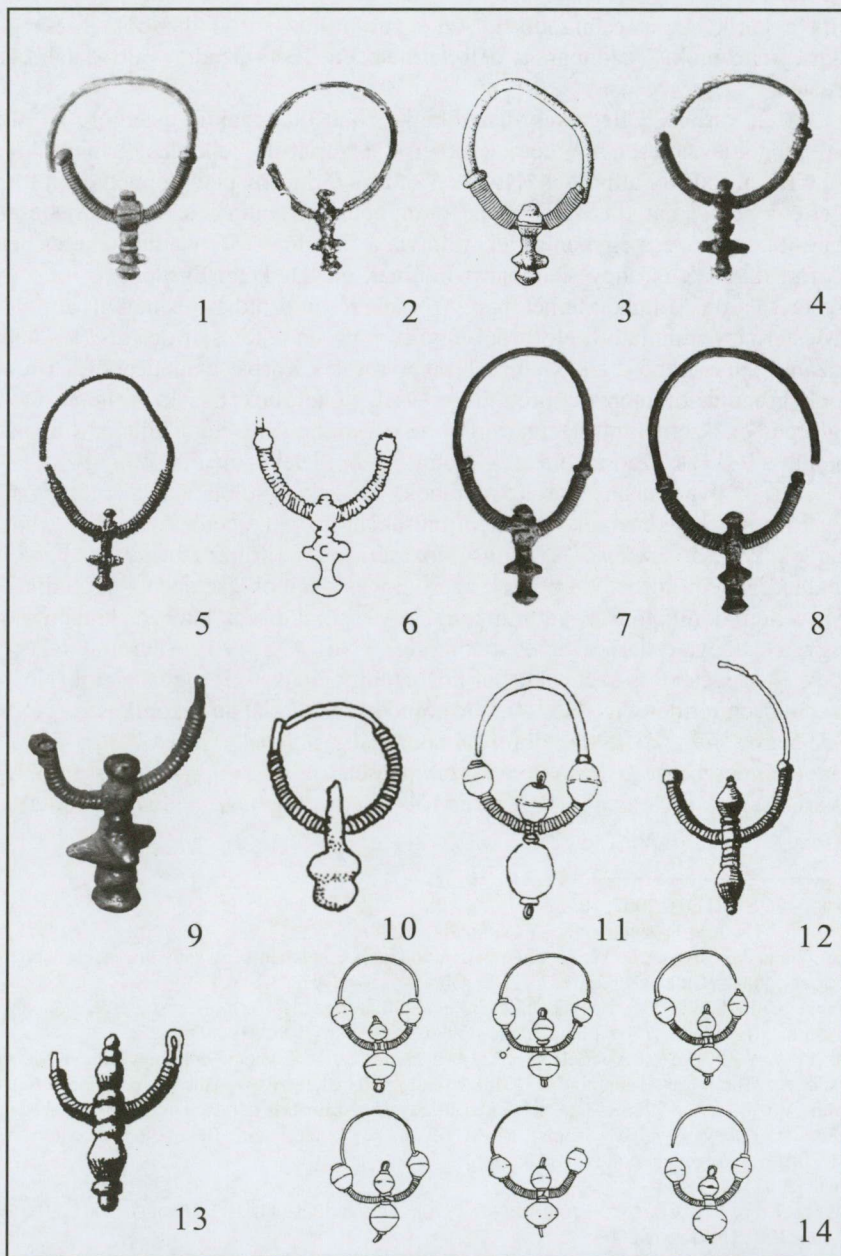
³⁹ MESTERHÁZY 1991. 162. A sírleletek 1927-ben kerültek elő. A leletegyüttesben kengyelpár, csont oldalpálcás zabla, veret, valamint a Köttlach-kultúrára jellemző zománcdíszes fülbevaló-pár is előkerült. Vö. BÁLINT 1991. 258. A leletek a fülbevalók számából adódóan is biztosan több sírhoz tartoztak. A fülbevaló leltári száma: MFM 53.184.6. A tárgyakra Bálint Csanád hívta fel a figyelmemet, segítségét ez úton is köszönöm.

⁴⁰ FILIPEC 2001. 90–91.

⁴¹ DOSTÁL 1966. 37.; ČEROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1970.; JANKOVIĆ 1983. 103.; FILIPEC 2001. 91.; ZIVIĆ 2003. 193–194.; GRIGOROV 2007. 23.

⁴² MESTERHÁZY 1991. 146–148.

⁴³ Valószínűleg ilyen tárgy volt mind a két Dolní Věstonice-i lelőhelyről ismert fülbevaló (No. 29–30.), amelyek közül az egyik megsérülhetett és a belső ív gömbdíszre letörhetett. Vö. DOSTÁL 1966. 32., 123. Nagy valószínűséggel eredetileg ilyen lehetett a Mikulčice 3. sírban előkerült töredékes darab is (No. 31.), azonban a tárgyról közölt rajz alapján ez teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Vö. DOSTÁL 1966. TAB. XXVIII. 12. Az ovális alakú lemezgömbös fülbevalók egyaránt megtalálhatók Dél-Európa és Közép-Európa 9–10. századi leletanyagában. Vö. MESTERHÁZY 1991.; GALUŠKA 1996.; PETRINEC 2009.

4. kép: A II. altípus (2–3. variánsába) sorolt darabok. 1. Nyitra–Lupka 11. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 2. Nyitra–Lupka 43. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 3. Nyitra–Lupka 51. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 4. Trnovec nad Váhom – Horný Jatov/Tornóc – Felsőjattó 558. sír (TOČÍK 1971. alapján); 5. Felix Romuliana (ŽIVIĆ 2003. alapján); 6. Ključ–Negotin (JANKOVIĆ 1983. alapján); 7. Galiče (a vracai katalógus alapján); 8. Gradešnica (MAŠOV 1979. alapján); 9. Preslav; 10. Trnovec nad Váhom – Horný Jatov/Tornóc – Felsőjattó 238. sír (TOČÍK 1971. alapján); 11. Dolní Věstonice (DOSTÁL 1966. alapján); 12. Észak-Szerbia (ČOROVIĆ–LJUBINKOVIĆ 1970. alapján); 13. Kurvingrad (ČOROVIĆ–LJUBINKOVIĆ 1970. alapján); 14. Knjaževac 98. sír (JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. alapján).

Területileg azonban északon inkább csak a 9. századra (annak is a második felére) volt jellemző a tárgy, míg délen a 9. század második felére és a 10. századra keltezhető leletegyüttesekben egyaránt megtalálhatóak ilyen darabok.⁴⁴

A 4. variánsba sorolt emlékek szorosan kapcsolódtak a fentebbi 3. variánshoz és amint azt a lupkai temető 30. sírjának leletei is mutatják (No. 6.; 14.) e tárgyak esetén is – más gömbdíszes ékszerekhez hasonlóan – a lemezgömbbel díszített darabok lehettek az előképek.⁴⁵ E variáns – ahogy arra már történt utalás – az 1. variánshoz is szorosan kapcsolódik, s nem elképzelhetetlen, hogy az 1. variánsba sorolt tárgyak tulajdonképpen e forma még egyszerűbb öntvényei, s ez az egyszerűsödés lehetett az oka annak, hogy eltűnt a belső ívről a gömbdíszt imitációja (No. 6.; 58.). Elterjedési területüket vizsgálva e variáns esetében szűkíthető csak le konkrét Észak-Szerbia–Nyitra reláció, azonban az oly sokat hangsúlyozott (és a tárgyak egykori valós terjedésének is inkább megfelelő) modell esetén a variánsnak a többi ezen altípusba sorolt emlékkal való szoros kapcsolata arra utal, hogy ez az összevetés nem alkalmas konkrét következtetések levonására. A vonatkozó darabok korát, hasonlóan a fentebbi variánsokéhoz, szintén a 9–10. századra helyezték a kutatók.⁴⁶

Az 5 variáns elkülönítése alapvetően technikai jellegű volt, s ezért e darabok együttes elemzésre nem is alkalmasak. Összefoglalva a II. altípus kapcsán levonható következtetéseket, jól látható, hogy azok területileg Kelet-Európa jelentős részén előfordultak, legészakabbra talált vonatkozásaik az egykori Moráviából származnak, azonban Nyitrától északabbra (No. 28–31.), míg délen egészen Görögország területéig találtam ilyen darabokat (2. térkép).

Időben a 9–10. századra keltezhetőek az ékszerek, egyes variánsaik azonban térben és időben párhuzamosan is jelen voltak. Az altípus egyben jelzi a modern klasszifikáció lehetőségeit is, hiszen nem egy egzakt módon elkülöníthető tárgytípusról van szó, azok ugyanis kapcsolódnak a négygömbös fülbevalókhoz (3–4. típus), valamint kapcsolódhatnak a szőlőfürdíszes fülbevalókhoz is (No. 51.).⁴⁷ A legtöbb ékszer nyitott, azonban éppen a gömbdíszes fülbevalók kapcsán e tárgyakon is megjelenik az azokra jellemző, gömbbe végződő záródás (No. 30.; 52.; 56.; 73.). Egyes darabok esetében megtalálható, a halimbai emlék (No. 26.) kapcsán említett hurkos kampós záródás is (No. 49.; 70.; 72.). A tárgyak ezen altípusába is bronz öntvények tartoztak, azonban a lemezgömbös, drágább és munkaigényesebb darabok esetében gyakorta ezüstözték a lemez felületét (No. 56–57.).⁴⁸

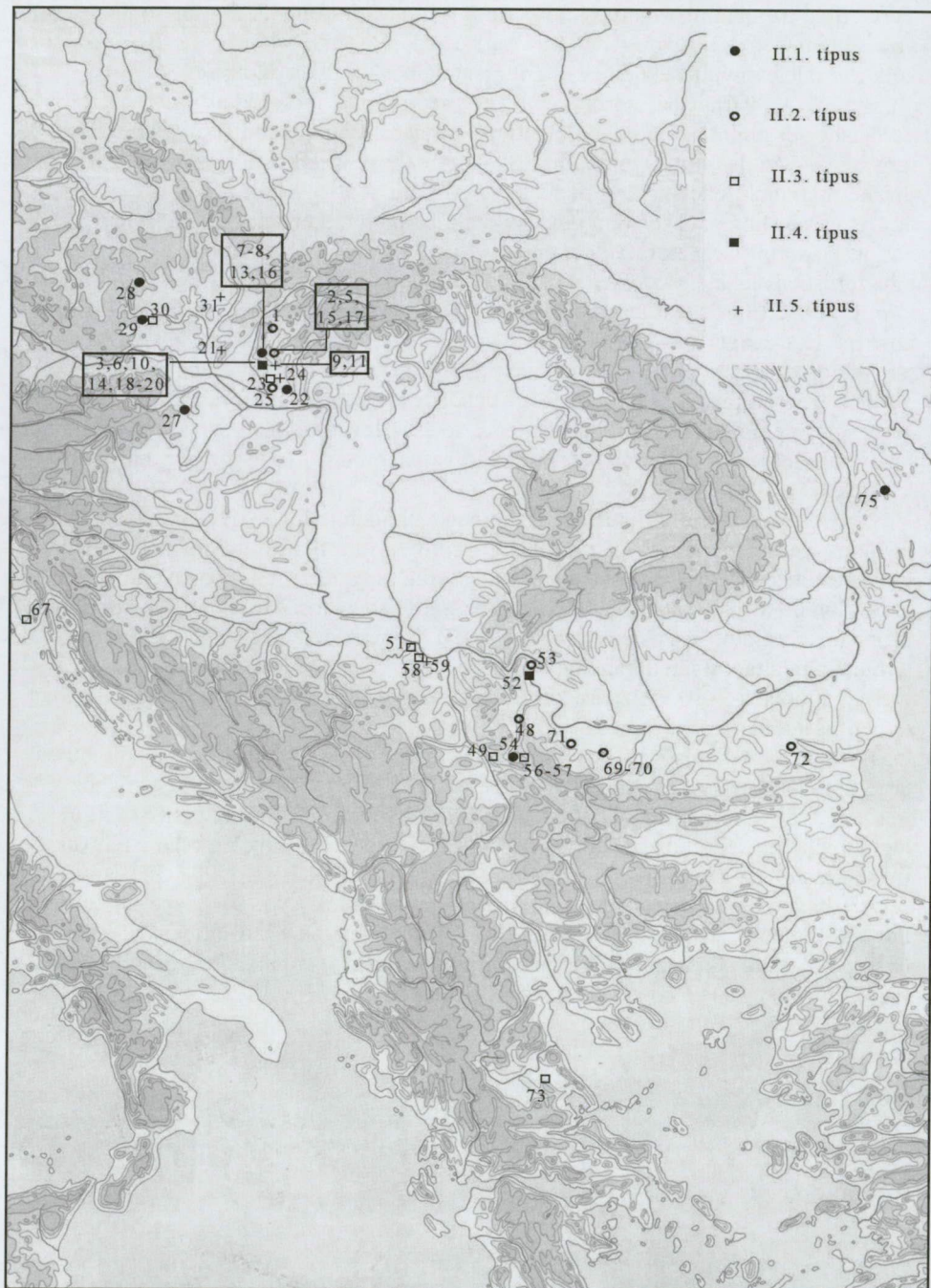
⁴⁴ JOVANOVIĆ 1990. 101.; JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. 211.

⁴⁵ MESTERHÁZY 1991. 148.

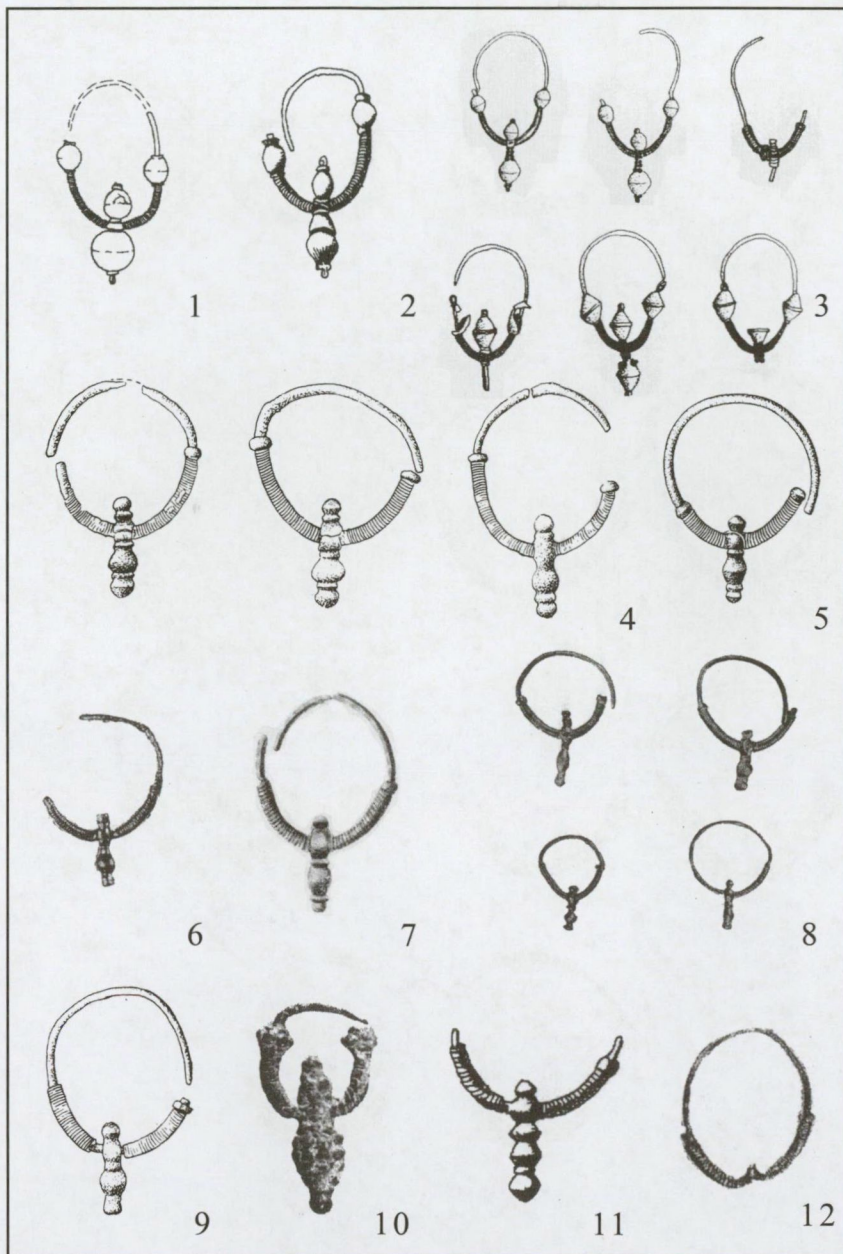
⁴⁶ JANKOVIĆ 1983. 103.; MARJANOVIĆ–VUJOVIĆ 1984. 132.

⁴⁷ JANKOVIĆ 1983. 103.; MESTERHÁZY 1991. 152–154.

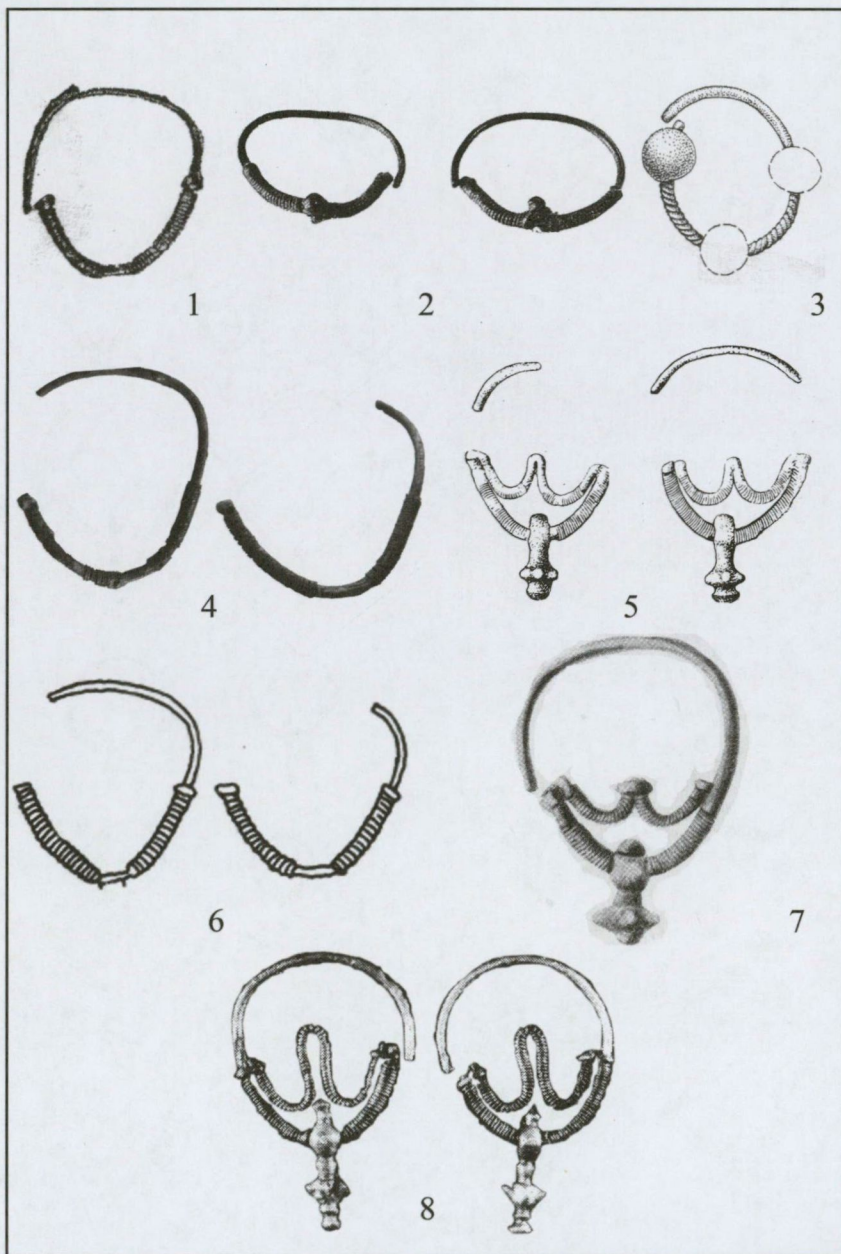
⁴⁸ JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. 182., 194.

2. térkép: Az ékszertípus II. altípusának elterjedési térképe. A számok a táblázatra utalnak.

5. kép: A II. altípus (3–5. variánsába) sorolt darabok. 1. Knjaževac 138. sír (JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. alapján); 2. Vinča (ČOROVIĆ–LJUBINKOVIĆ 1970. alapján); 3. Azoros (DERIZIOTIS–KOUGIOUMTZOGLOU 2005. alapján); 4. Nyitra–Lupka 7. sír 3 darab fülbevalója (CHROPOVSKY 1962. alapján); 5. Nyitra–Lupka 11. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 6. Nyitra–Lupka 28. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 7. Nyitra–Lupka 28. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 8. Nyitra–Lupka 51. sír 4 darab fülbevalója (CHROPOVSKY 1962. alapján); 9. Nyitra–Lupka 8. kemence (CHROPOVSKY 1962. alapján); 10. Prahovo (JANKOVIĆ 1983. alapján); 11. Vinča (ČOROVIĆ–LJUBINKOVIĆ 1970. alapján); 12. Nyitra–Lupka 16. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján).

6. kép: A II–III. altípus egyes emlékei. 1. Nyitra–Lupka 28. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 2. Svätý Jur/Szentgyörgy (KRASKOVSKÁ 1963. alapján); 3. Mikulčice I. (DOSTÁL 1966. alapján); 4. Trnovec nad Váhom – Horný Jatov/Tornóc – Felsőjattó 238. sír fülbevalóinak fényképe; 5. Nyitra–Lupka 11. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 6. Trnovec nad Váhom – Horný Jatov/Tornóc – Felsőjattó 238. sír fülbevalóiról készített rajz (TOČÍK 1971. alapján); 7. Nyitra–Lupka 28. sír (CHROPOVSKY 1962. alapján); 8. Kaposvár 61. sz. út 10. sír (BÁRDOS 1985. alapján).

2.4. A III. altípus (6. kép; 3. térkép 1.)

Az altípus jellegzetessége, a fülbevaló-karika belső ívén kialakított kettős ívű díszítőtag számos párhuzama ismert a 9–10. századi ékszeranyagban.⁴⁹ A tárgytypus ilyen díszítéssel azonban Nyitráról, a Dunántúlról és a mai Belgrád környékéről ismert (No. 4.; 12.; 26.; 60.),⁵⁰ s mindegyik darab a 9. századra keltezhető.⁵¹ A legdélebbi darab esetében, a II. altípus 3. variánsához hasonlóan, megtalálható az alsó ívet a felső ívtől elválasztó bikonikus dísz és hasonló dísz helyeztek el az ív belsején húzódó kettős ív csúcsára is.⁵² Azonban a már említett tágabb formai párhuzamok keltezése jóval szélesebb időhorizonton belül lehetséges, a 9. századtól egészen a 11. századig divatban maradt az ékszerforma.⁵³

2.5. Összefoglalás

A tekercselt drótdíszítés alkalmazása minden bizonnyal a különböző (tordírozott) filigránnal, vagy gyöngydróttal díszített karikaékszerek kiváltását célozta.⁵⁴ Az egyszerűsítés okát jól mutatják az ékszerek alapanyagai, hiszen azok a legtöbb esetben bronz öntvények, vagyis azok a szegényebbeknek készültek, és míg a fentebbi technikákat jórészt arany és ezüst emlékeken alkalmazták, addig az olcsóbb alapanyagból készített darabok esetében alkalmas volt az ékszer alsó ívének egyszerűbb díszítéssel való hangsúlyozása (ezáltal is a drágább ékszerekhez hasonlóan tűnhettek).⁵⁵ A tárgyak szűkebb értelemben vett formai párhuzamai nem szűkíthetők le a Dráva-Száva köze–Nyitra-Lupka vonatkozásba. Az újabb ásatások azt mutatják, hogy a tárgyak mind délen, mind északon más lelőhelyeken is előfordulnak.

A fentebbi vándorláselmélet és etnikus interpretáció tekintetében különösen az északi lelőhelyek az érdekesek, hiszen a Nyitra körzetén túli feltűnésük már nem magyarázható „szigetkulturaként”. A I. altípusba sorolt daraboknak a 10. századtól a lengyel területeken való feltűnése minden bizonnyal hasonló jelenséggént értékelhető, mint a szőlőfürtös fülbevalók kijev-volhiniai csoportja a Kárpát-medencében. Utóbbi emlékcsoport kapcsán szintén Mesterházy kutatásai hívták fel arra a figyelmet, hogy az ékszertípus középkelet- és északkelet-európai elterjedése egyaránt független a hasonló tárgyak 9. századi morva jelenlététől és a 10. századi Kárpát-medence déli kapcsolatrendszerétől, az ékszerek ugyanis észak felől lengyel közvetítéssel kerültek a Magyar Fejedelemség előkelőihöz, s váltak divatcikké.⁵⁶ A lengyelországi ékszerek, minden bizonnyal a kijev-volhiniai fülbevalókhoz hasonló módon, azokkal egyező irányból terjedtek el

⁴⁹ DOSTÁL 1965. 385–387.; DOSTÁL 1966. 40–44.; JOVANOVIĆ 1976.; HABOVŠTIK–CHROPOVSKY 1988. 113–114.; STEFANOVIČOVÁ 2004.; HANULIAK 2004. 169–170. A formai párhuzamok megtalálhatóak a törpezüst lelethorizontban is: JAKIMOWICZ 1933.

⁵⁰ Dróttekercselés nélküli párhuzama Esztergályhorvát–Alsóbárándpusztáról is ismert. MÜLLER 2004. 30.

⁵¹ BÁRDOS 1985. 7., 12., 24.; MESTERHÁZY 1991. 162.

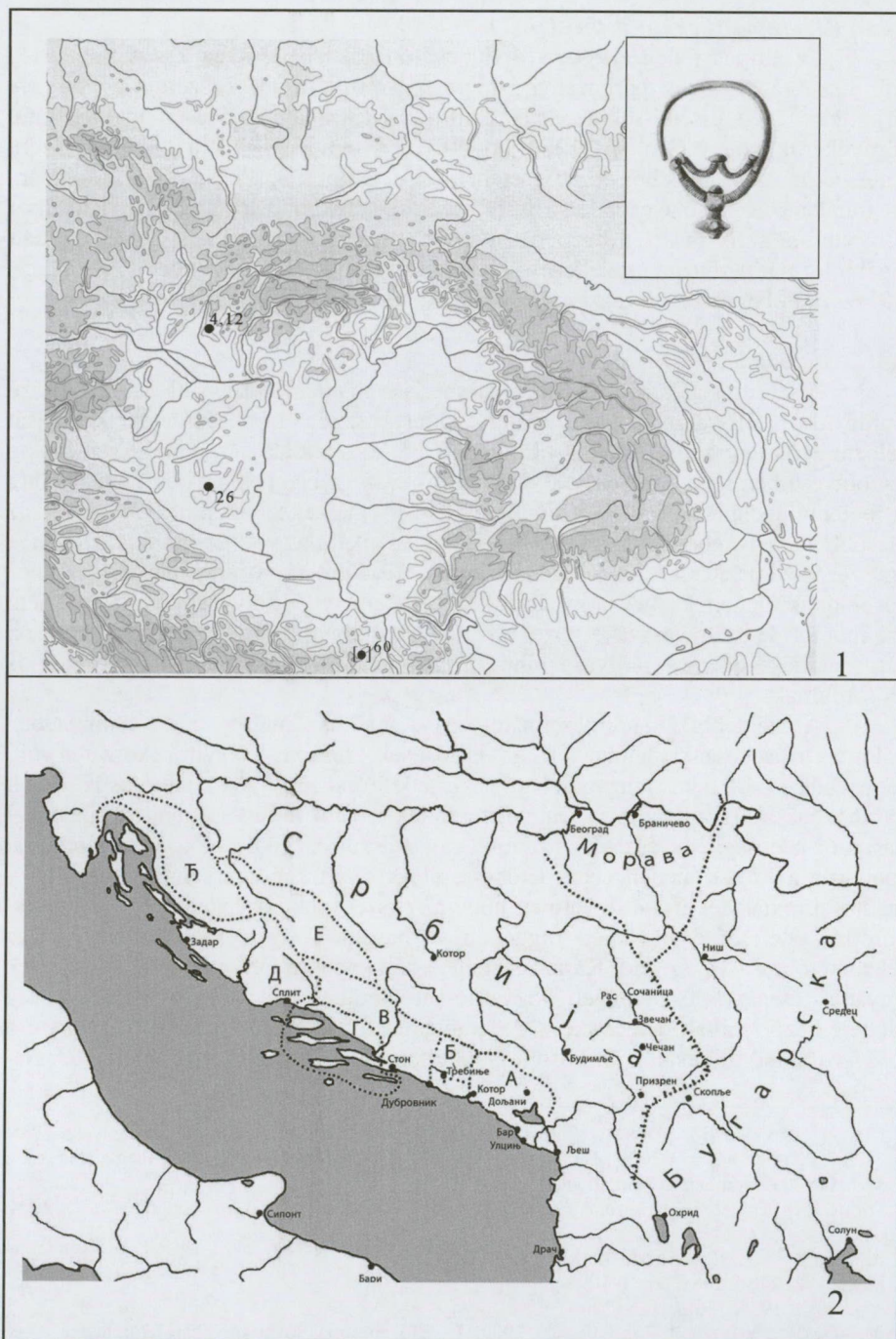
⁵² BAJALOVIĆ–PESIC 1981. 66., T. III.

⁵³ JOVANOVIĆ 1976. 136.

⁵⁴ MARJANOVIĆ–VUJOVIĆ 1976.; GUNJAČA 2009. 79. Előképei már jóval korábban feltűnhettek: ORSI 1942. 146.

⁵⁵ JOVANOVIĆ 1976.

⁵⁶ MESTERHÁZY 1994.

3. térkép: 1. Az ékszer típus III. altípusának elterjedési térképe. A számok a táblázatra utalnak.; 2. Morava thema feltételezett elhelyezkedése a 10. század közepén (JANKOVIĆ 2007. alapján).

a területen (bizánci-kijevi közvetítés révén), s nem morva, vagy magyar hatásra. Erre utal az is, hogy a 9. századot követően az ékszerek divatja, hasonlóan a többi bizánci-orientális divatú morva emlékhöz, nem folytatódott a 10. századi Kárpát-medencében,⁵⁷ és nem, vagy csak elhanyagolható mennyiségben található meg a honfoglaló régiségek között (No. 25.).

A tárgytypus két területen egymástól független jelenlétét mutatja az is, hogy míg a morva és a magyar leletanyagban kivétel nélkül bronz tárgyak voltak, addig a lengyelországi ékszerek egy része ezüstből készült (No. 31–32.; 40.; 43.).⁵⁸ A tárgytypus divatja nem szűnt meg délen sem, amire a szerbiai 12. századi lelet utal (No. 48.).⁵⁹ A felhúzott lemezgömbös emlékek kapcsán ugyanez a technikai megoldás számos kései 12–13. századi szerbiai, bulgáriai és korinthuszi emlék kapcsán is megfigyelhető.⁶⁰

Az ékszertypus természetesen a női viselethez tartozott, amint azt a sírokhoz köthető leletek antropológiai adatai is jelzik (No. 2.; 16–18.; 25.; 27.). Számos esetben azonban gyermeksírok (feltehetőleg leánygyermek) melléklete volt (No. 5.; 19.; 26.). Az ékszerek általában a jól megfigyelt leletkörnyezetekben a koponyák környékén kerültek elő.⁶¹ A tárgyakat a fülbe akasztva is viselhették (ez a viseleti mód a vékonyabb huzalú, vagy az elhegyesedő huzalvégű darabok esetében feltételezhető), azonban számos sírban nem csak egy fülbevaló-pár szerepelt (No. 10–12.; 16–18.; 31.; 54.; 56.).⁶² Utóbbi esetben feltételezhető, hogy a hajpántot, vagy egy ahhoz kapcsolódó, esetleg a hajba font szalagot díszíthettek a karikaékszerek.

3. A nyitrai temető kronológiája (7. kép)

A dróttekerces ékszerek a Dunától északra tehát nem csak a nyitra-lupkai temetőben tűntek fel, így aggályos egy ezen alapuló szigetkultúra feltételezése. A fentebbi megállapítások azonban még nem feltétlenül cáfolják a szláv vándorlás elképzelését (pontosabban azt, hogy a leletanyag egy ilyen vándorlást tükröz), ugyanis felvethető annak lehetősége, hogy ezek az ékszerek a morva területeken esetleg éppen Nyitra-Lupkán jelentek meg először (mivel egy új entitással odakerültek) és onnan terjedtek el, váltak divatcikké. Ez a lehetőség az adott lelőhely belső kronológiájának vizsgálatával tisztázható. A 9. századi Karoling peremterületek emlékanyagáról számos összefoglalás készült, így Morávia és a Kárpát-medence kapcsán is, s ezek részletesen vizsgálták az egyes tárgytypusok (temető) kronológiai kereteit.⁶³ A lupkai temetőt a szlovák kutatás általában a 9. század utolsó harmadára keltezte,⁶⁴ ennél korábbi időszakot tartott elképzelhetőnek

⁵⁷ IVANIĆ 2009. 72–73.

⁵⁸ KÓČKA-KRENZ 1993. 61.

⁵⁹ BIKIĆ 2010. 57.

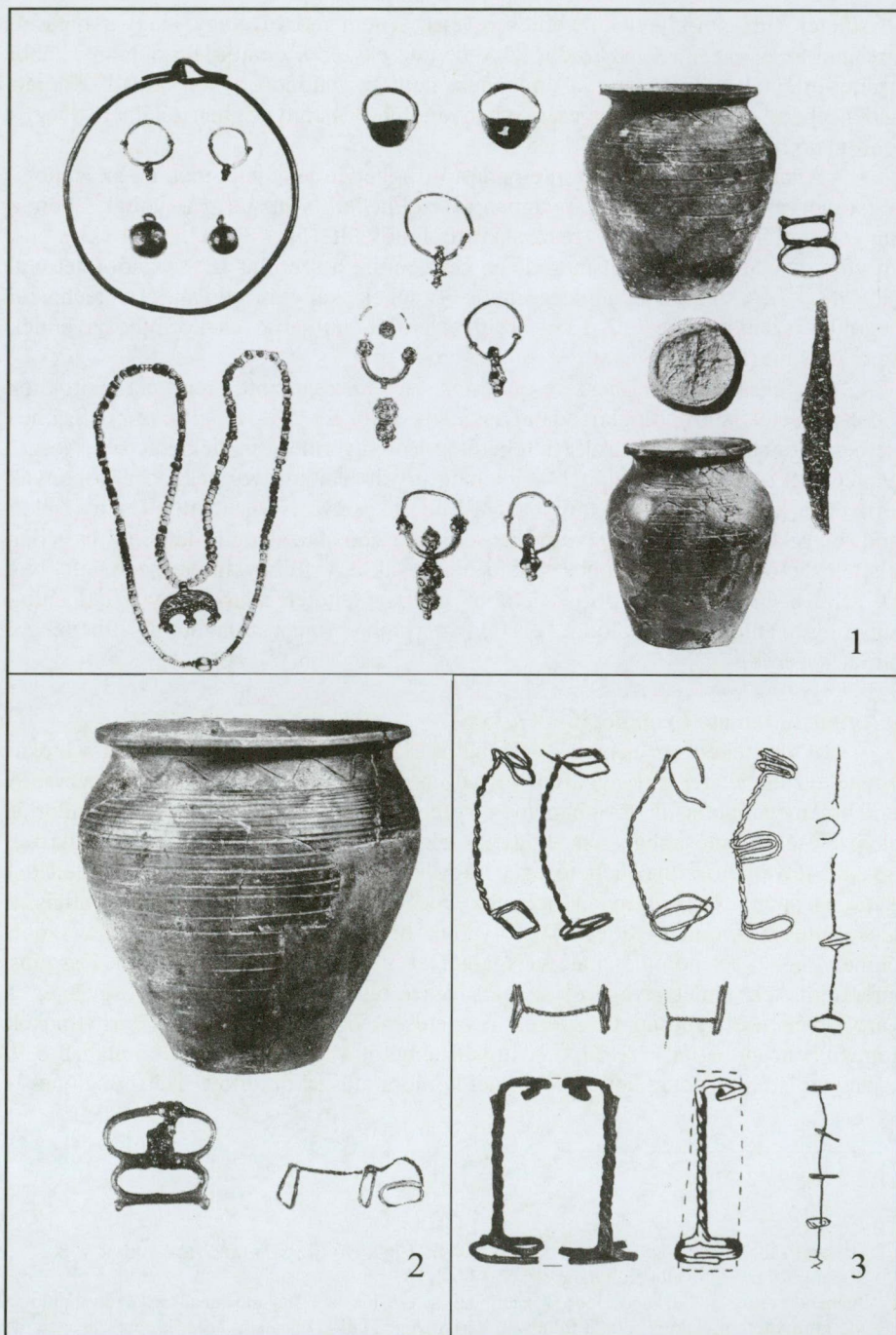
⁶⁰ DAVISON 1952. 251.; GEORGIEVA 1961.; RADOJKOVIĆ 1969. 18–19.; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980.

⁶¹ A koponyától távolabb előkerült darabok: No. 3.–4.; 15.

⁶² A nem közvetlen fülbe kapcsolódó viseleti módot erősítik a vastagabb huzalkarikák, valamint a hasonló környezetből előkerült, de a fülbevaló-karika végén külön díszített karikaékszerek megléte az egykorú temetőkben. vö. MÜLLER 2004. 30.

⁶³ DOSTÁL 1966.; SZÓKE 1992.; HANULIAK 2004.

⁶⁴ CHROPOVSKY 1962.; STEFANOVIČOVÁ 1990.

7. kép: 1. A nyitrai temető 43. sírjának leletei (CHROPOVSKY 1962. alapján); 2. A nyitrai temető 42. sírjának leletei (CHROPOVSKY 1962. alapján); 3. A nyitrai temetőben talált csavart dróthuzal párhuzamai (TÜRK 2010. alapján).

korábban Mesterházy, aki alapvetően történeti megfontolások alapján a 9. század első harmadára datálta a sírmező kezdetét.⁶⁵

A temető a leletek alapján biztosan a 9. századra keltezhető. Az évszázadon belüli keltezéshez számos direkt és indirekt érv áll rendelkezésünkre, így ha a kezdetét pontosan nem is tudjuk meghatározni, a végét és a temetőhasználat időtartamát illetően számos megfigyelés áll rendelkezésünkre. A kerámialeletek kapcsán Gabriel Fusek hívta fel a figyelmemet arra, hogy azok késeiek, míg a korai morva időszakra jellemző kerámiaformák nincsenek közöttük.⁶⁶

A temető két sírjában is líra alakú csat került elő. A 42. és a 43. sír a további mellékleteit (sírkerámia, fülbevalók, gyűrűk, gyöngyök) tekintve szorosan kapcsolódik a temető többi sírjához, vagyis nem másodlagos betemetkezésekről van szó. A líra alakú csat a kutatás egyöntetű állásfoglalása szerint csak a magyarsággal együtt jelent meg a Kárpát-medencében, így azok a 9. századi temetők, ahol e tárgyak megtalálhatók, a 10. században is fennmaradtak.⁶⁷ A 42. sírban egy csavart dróthuzal is előkerült, ami szintén a magyarokhoz köthető. A dróthuzalt korábban amulettként is próbálták értelmezni,⁶⁸ azonban Türk Attila kutatásai nyomán kiderült, hogy a tárgy a lószerszámmzathoz tartozhatott, s számos párhuzama ismert más 10. századi lelőhelyről. A tárgy típus Kárpát-medencei darabjai kivétel nélkül honfoglaló magyar temetkezésekhez kapcsolódnak.⁶⁹ (7. kép. 3.)

A temetőben tehát több tárgy is biztosan utal a magyar jelenletre és a temetkezőhely 10. századi használatára. A 17. sír „filigrándrótt és gyöngykoszorú elemekből felépülő” fülbevalója Mesterházy Károly elemzése alapján legkorábban szintén a 9. század végére, 10. század elejére keltezhető.⁷⁰ A temetőt tehát – hasonlóan több, Nyitra regionális körzetében lévő temetőhöz – a magyar jelenlétet követően is tovább használta az ott élő népesség.⁷¹ A lelőhelyen talált sok gyermeksírt (a sírok majdnem fele) pedig arra utal, hogy a közösség pár évtizedig, legfeljebb fél évszázadig temetkezett e helyre. A legkorábbi sírokat, amint azt a kerámialeletek is alátámasztják, tehát nem a 9. század elején, hanem annak utolsó időszakában használták. A temető ily módon való keltezése egyben jelzi a karikaékszerek relatív kronológiáját is. Az ékszereket legkorábban a 9. század második felében használták Nyitra–Lupkán, hasonlóan a tornóci leletekhez (No. 23–25.). Az ékszer típus e lelőhelyen való felső időhatárát is keltezi a líra alakú csatos, 43. sír tekercselt karikaékszere (No. 15.). A tárgyat, hasonlóan a Kárpát-medencei Karoling lelőhelyeken talált ékszerekhez,⁷² a 9. század második felére, a

⁶⁵ MESTERHÁZY 1991. 163. Egy későbbi elemzésében azonban már szintén 9. század végi, 10. század eleji keltezést javasolt, vö. MESTERHÁZY 1994. 229.

⁶⁶ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gabriel Fuseknek és Nevizánszky Gábornak a temető keltezése és értelmezése kapcsán nyújtott konzultációért. A Nyitra környéki kerámialeletek vizsgálatára vonatkozóan áttekintő jelleggel: FUSEK 2008. A morva kerámia periodizálására vonatkozóan: MACHÁČEK 2001. A Nyitra–Lupka temető kerámialeleteinek részletes vizsgálatára: VLKOLINSKÁ 1994.; VLKOLINSKÁ 1996.

⁶⁷ MÜLLER 2004. 15., 18. A líra alakú csatokról átfogó jelleggel: RÉVÉSZ 1989.

⁶⁸ HANULIAK 2004. 195–196.

⁶⁹ BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2010. 245–247.

⁷⁰ MESTERHÁZY 1994. 229.

⁷¹ A folyamatot bemutatja FUSEK 2008A.

⁷² SZÓKE 1992.; SZÓKE 1992A.; MÜLLER 2004. 14–18.

10. század elejére keltezhetjük e területen is. A nyitrai temető tehát nem támasztja alá azt az elképzelést, hogy az itt élők a Dunától délre eső területről hozták volna magukkal ékszereiket. A lelőhelyen talált ékszerek pedig nem a legkorábbi ilyen típusú leletek e területen, hanem a többi hasonló emlékkal egykorúak (No. 1.; 21–25.).

4. Történeti tanulságok – Morávia és a morvák lokalizációja a régészet oldaláról⁷³

A Nyitra–Lupka lelőhely azért is meghatározó leletegyüttesnek számít a korszak kutatása kapcsán, mert olyan földrajzi környezetből származik, amelyik a történeti kutatások részéről is koncentrált figyelemben részesült.⁷⁴ Ennek oka, hogy a kutatók/történészek nagy többsége a Nyitra helynevet azonosíthatónak tartja a „*Bajorok és karantánok megtérése*” című forrás 11. fejezetében Pribina kapcsán említett helységgel. A történeti kutatások oldaláról hosszú ideig egységes volt az a vélemény, hogy Pribina korábbi szálláshelye és Morávia a Dunától északra, a mai Szlovákia és Csehország területére esett.⁷⁵ E véleményt először a lengyel-magyar származású Boba Imre kérdőjelezte meg, aki *Megalé Moraviat* a Száva és a Morava folyó vidékére helyezte.⁷⁶ Véleményének számos magyar és külföldi követője akadt, miközben az elmélet heves és felfokozott visszautasítást váltott ki a hagyományos vélemény követői részéről.⁷⁷

Utóbb a Boba véleményével egyetértők számos újabb összefoglalásban igyekeztek alátámasztani az elképzelést,⁷⁸ miközben több magyar szakember is egyre komolyabban számolt egy esetleges déli Morávia lehetőségével.⁷⁹ E munkák mindegyike egy dologban közös: szinte kizárólag az írott források elemzésére támaszkodnak, s nem vonták be vizsgálataikba a régészeti kutatásokból levonható történeti evidenciákat. Ennek oka nyilvánvaló abból a vélekedésből eredhet, amit Vajda Tamás így összegzett: „Morávia fekvését illetően tehát a kutatók továbbra is megosztottak. Elsősorban a történészek fogadják el a déli lokalizálást, a régészek ellenben kitartanak a hagyományos, északi fekvés mellett, mert a déli területeken 9. századi leletek nem állnak rendelkezésre egy önálló régészeti kultúra feltételezéséhez. Csakhogy a szerb régészet a Dél-Alföld és a Morava-környék 9. századi emlékeinek feltárását és az eredmények közreadását még nem végezte el (igazából el sem kezdte), miközben az egykori csehszlovák régészet Magna Moráviában lelte fel államisága ősi előzményét. A politikai indokokból elődézett torzítás tehát alkalmatlanná teszi a régészetet e kérdés eldöntésére. Ez azonban –

⁷³ A fejezet megírására a konferencia két előadása (Katona-Kiss Atilla és Szabados György prezentációja) ösztönzött.

⁷⁴ A régészeti kutatás áttekintésére: BEDNÁR 2001.

⁷⁵ A kutatástörténet áttekintésére: ALBRECHT 2003.; CURTA 2009.

⁷⁶ Boba munkásságát és pályáját jól áttekinti PETROVICS 2005.

⁷⁷ Szemléletes példákkal: ALBRECHT 2003. 176., 276.; EYAL 2004. 18.

⁷⁸ A legfontosabb összefoglalások: BOWLUS 1995., EGGERS 1995., EGGERS 1996. Ismertetéseikre: BÁLINT 1996.; LUNT 1996.; VESZPRÉMY 1996.; SENNYEY 1997.; FREED 1997.; BIRNBAUM 1997.; WOLFRAM 1997.; CURTA 2009. (Legutóbbi áttekintés részletesen kitér e tézisek további nemzetközi recepcióira is.)

⁷⁹ KRISTÓ 1998.; MAKK 2003.

reméljük – pillanatnyi helyzet, s a régészeti kutatás még sok meglepetéssel szolgálhat.”⁸⁰

Vajda összegzése azonban több ponton is kiegészítésre szorul. Elsőként talán a politikai indokok és a régészet kapcsolatát érdemes kiemelni. Létezik-e politikai torzítás a régészeti leleteket illetően? A válasz erre egyszerű: nem. A régészeti források, ugyanúgy, mint más történeti források, önmagukban nem torzíthatnak, hiszen azok ugyanúgy a múltról vallanak és „nagyon beszédesek”. Ahogy Bóna István fogalmazott: „Alig várják, hogy napvilágra kerülve megszólaljanak, s meséljenek magukról és az övéikről. Persze a maguk módján, s csak úgy és akkor, ha hagyjuk őket, s nem akarunk mindenáron helyettük, vagy a nevükben beszélni.”⁸¹ A régészeti leletek közreadásával – hasonlóan az írott források kritikai kiadásához – ugyanis az adott leletegyüttes szabadon vizsgálható és értelmezhető, így érthetetlen, hogy milyen politikai torzítás az, ami gátolná a lehetséges át- (vagy újra-) értelmezést.⁸² Ilyen interpretáció azonban mégsem történt sem magyar, sem osztrák, sem délszláv kutató részéről. Ma már politikai indokokra azért sem lehet hivatkozni, mert a közép-európai diktatúrák évtizedekkel ezelőtt megszűntek és eközben a régészeti kutatások egyre inkább nemzetközivé váltak.⁸³

Kérdés, hogy miért merült fel a történeti kutatásban, hogy mostoha sors jutott a 9. századi észak-balkáni lelőhelyeknek, miközben a megelőző időszak és a későbbi időszak emlékeit nem csak feltérképezte ugyanaz a kutatás, hanem részletes áttekintésük is megtörtént?⁸⁴ Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem sokasodnak a mai Magyarország alföldi régiójában sem a 9. századi temető- és településleletek, pedig talán a magyar régészet e tekintetben nem vádolható sem rá nehezedő politikai nyomással, sem a kutatás elhanyagolásával. Az iparszerűsítés beruházások nyomán ugyanis az elmúlt két évtized nagyfelületű leletmentései és szerencsés leletegyüttesei ellenére sem sikerült fellelni a Dunától északra fekvő leletcsoporthoz hasonló, gazdag 9. századi lelőhelyeket. Nyilván azért, mert ilyenek nem is voltak e területen.⁸⁵ Adott kulturális hagyaték hiánya azonban ugyanúgy beszédesebb adat, mint adott kulturális javak megléte.

⁸⁰ VAJDA 2007. 203–204.

⁸¹ BÓNA 1996. 927.

⁸² A régészeti leleteknek a politikatörténet keretei közti értelmezése ma már jórészt a kutatástörténethez sorolható. Abban a tekintetben mindenképp, hogy egy ilyen vélt „torzítás” a kutatás előrehaladásával korrekciót váltott az „ellenérdekeltek” és a „függetlenek” oldaláról egyaránt. Számos példa említhető erre vonatkozóan a gazdag szakirodalomból: BRATHER 2004.; RENFREW–BAHN 1999., 510–515.; RENFREW 1996. A terület régészeti kutatásának politikatörténeti hátterét TAKÁCS 2006. tekintette át. Az etnikai azonosítás kapcsán felmerülő lehetőségekre és módszertani vonatkozásaira a régészeti emléktárgyak oldaláról általános megállapításokkal VIDA 2006. 213–214. mutatott rá, míg ugyanennek általános nehézségeit és elméleti kereteit BALINT 2005., BALINT 2006., CSIKY 2006. és CURTA 2011. vizsgálta.

⁸³ Morávia megítélése kapcsán jól bizonyítja ezt a Florin Curta által szerkesztett *Early Medieval Europe 2009-es tematikus száma*.

⁸⁴ Dél-Magyarország és a Bánát tekintetében részletes irodalommal: ADAM; TAKÁCS 1999. 459–470.; CURTA 2009. 242.

⁸⁵ A 9. századi alföldi leletekre és értelmezésükre vonatkozóan: SZÓKE 1980.; SZABÓ 1987.; BALINT 1991A.; SZALONTAI 1992.; SZALONTAI 1996.; LŐRINCZY 1993.; BÓNA 1994.; BÓNA 1996A.; VÁLYI 1996.; BELÉNYESI 2000. (mindegyikben részletes szakirodalommal)

A Vajda Tamás által is megfogalmazott és gyakorta elhangzó másik érv a kérdéskör kapcsán a leletek közreadása, illetve annak hiánya. Érdeemes tehát sorra venni a régészet eredményeit e tekintetben is. E kérdés kapcsán az is felmerül, hogy a már megjelent elméletek is számos lokalizációval operálnak: így a déli Morávia központjaként elképzelhetőnek tartották Sirmiumot (Sremska Mitrovica), de Csanáddal (Cenad) is azonosították azt.⁸⁶ Mind a két területen történtek régészeti kutatások, így talán e vonatkozásban nem hibáztatható sem a szerbiai, sem a romániai régészet. Mára sok mindent ismerünk Sirmium környékének különböző korú régészeti leleteiről, amik 12 kötete „Sirmium – Recherches archéologiques en Syrmie” sorozatcímmel jelent meg a Belgrádi Régészeti Intézet kiadásában, nemzetközi szerkesztőbizottsággal.⁸⁷ Tehát sem a kutatómunka, sem az eredmények közreadásának elvégzésével „nem állnak csehül” a szerbiai régészek.⁸⁸ Csanád kutatása is már egy évszázados múltra tekint vissza: Kisléghi Nagy Gyula ásátásait később több évtizeden keresztül Petre Iambor folytatta,⁸⁹ aki számos összefoglalást írt a régészeti eredményekről, és ezek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a középkorhoz köthető legkorábbi emlékek ott nem a 9. századra, hanem a 11. századra keltezhetőek.⁹⁰

Sirmium kutatása kapcsán meg kell még azt is jegyezni, hogy a területről eddig nem került elő olyan, a 9. századra keltezhető leletanyag, ami alapján ott egy olyan meghatározó elittel rendelkező, komoly regionális központot lehetne rekonstruálni, mint a Dunától északra eső régióba, vagy Dalmáciában. Hasonló nehézségekbe ütközünk a Morava folyó völgyének lelőhelyei kapcsán is. A területen folyó kutatások leginkább egyszerű falusi telepjelenségekre és szegényes mellékletű közösségekre utalnak.⁹¹ Nem található meg tehát sem a történeti források alapján várt fegyveres elit, sem annak családtagjai, mint ahogyan az a szomszédos és a forrásokból jól ismert 9. századi Horvátországban, vagy a Dunától északra, Szlovákia és Csehország területén is megvolt.⁹² A délkeleti területeken (a Morava mentén) hiányzik az a gazdasági háttérstruktúrára utaló emléktanyag is, ami a fentebb említett régiók lelőhelyein szintén megtalálható volt, és ami nélkül az írott

⁸⁶ Sirmium Morávia központjaként való azonosítására például: BOBA 2005. 74. A Csanád–Morisena azonosításra: EGGERS 1995. 148–157.; EGGERS 1996. 68–69. vö. MCCORNICK 2001. 189.

⁸⁷ Sirmium átfogó régészeti kutatásának jelentőségére a déli Morávia-elmélet kapcsán már BÁLINT 1996. 997. felhívta a figyelmet.

⁸⁸ Mi több, már az 1970-es években jól ismerték Boba tézisé, amire a Mačvanskoj Mitrovica katedrálisában feltárt sír esetleges Metód-sírként való azonosításának nehézségeire vonatkozóan POPOVIĆ 1975. tért ki.

⁸⁹ Kisléghi ásátásairól: BÁLINT 1996.; KISLÉGHI 2010.; GÁLL 2010.; TÁNASE 2010. Iambor tudományos pályafutásáról: GÁLL–GERGELY 2009. 218. vö. még: BONA 2001. 80.

⁹⁰ IAMBOR–MATEI–BEJAN 1962.; IAMBOR 2001.; IAMBOR 2003. Eredményeire utal: BÁLINT 1996.; CURTA 2009. 245.

⁹¹ BARAČKI–BROMBOLIĆ 1997.; ŽIVKOVIĆ 1997.; MANOJLOVIĆ–NIKOLIĆ 2001. E területen, elsősorban a Morava Duna-torkolatánál és a Nyugat- és Dél-Morava összefolyásának tágabb régiójában nagy számban ismertek a késő antik és a korai bizánci településhálózat emlékei is. MILINKOVIĆ 2007.

⁹² A horvátországi leletekről és értékelésükről átfogó jelleggel és további irodalommal: BERTELLI–BROGIOLO 2001.; KLEEMANN 2010.; TOMIČIĆ 2010. A Dunától északra fekvő emlékekre vonatkozóan: SCHULZE-DÖRRLAMM 1995.; GALUŠKA–KOUŘIL–MĚŘINSKÝ 2001.; KOUŘIL 2005. (mindegyikben további részletes irodalommal)

forrásokból ismert események (hadjáratok, építkezések, stb.) nehezen mehettek volna végbe.⁹³

Bizonyos dolgok hiánya azonban nem a régészeti kutatás hiányosságával magyarázható, ugyanúgy más területeken (Csehországban és Szlovákiában) a leletkontextus gazdagsága is magyarázatra szorul. E tekintetben pedig kiemelkedik a Dunától északra fekvő terület, földvéraival, templomaival, sűrű településhálózatával, gazdag sírjaival, köznépi temetőivel és egyéni, jól keltezhető és jól körülírható tárgyi kultúrájával. E tekintetben elég talán Jiří Macháček kutatásait kiemelni a gazdag szakirodalomból. A brnoi professzor előbb egy tanulmányban, majd önálló monográfiában foglalta össze a Břeclav melletti Pohansko földvárának kutatási eredményeit.⁹⁴ Macháček a processzuális régészet rendszerelméleti eredményeire építve példamutató módszertani alaposággal elemezte a lelőhely 9. századi emlékeit, bemutatva a földvár kiépülésének dinamikáját, majd hanyatlását. Mintaszerű elemzését ezután követik az egyes fázisokhoz köthető relatív- és abszolút kronológiai eredmények és a konklúzió: egy olyan erősség, mint a pohanskói földvár, kiépülését és hanyatlását tekintve pontosan megfeleltethető azzal az eseményhorizonttal, amit a 9. századi Moráviáról a hagyományos történetírás tud. Munkája kapcsán nincs is szükség további érvelésre, a levonható történeti következtetések egyértelműek.⁹⁵ A pohanskói földvár elemzésének ismeretében pedig fölösleges az olyan felvetések részletes cáfolása is, mint amivel Charles R. Bowlus próbálkozott, amikor az északi földvárak létesítését a déli Morávia terjeszkedésével kívánta összhangba hozni.⁹⁶

Általánosan elmondható: Vajda Tamás helyesen állapította meg, hogy a régészet egységes Morávia hagyományos északi lokalizációja tekintetében; következtetései azonban ennek az egységes véleménynek az okairól kiegészítésre szorulnak. A régészeti kutatás ugyanis nem politikai okok miatt, vagy a kutatási hiányosságokból adódóan, „jobb híján” véli úgy, hogy Morávia a Dunától északra feküdt. A feltárt leletek alapján teljes a konszenzus a tekintetben, hogy Mojmir, Rastislav és Szvatopluk állama északon volt. Ahhoz, hogy egy esetleges déli lokalizáció lehetőségét komolyan fontolóra vegye a régészeti kutatás, előbb részletes és komoly elemzésre lenne szükség, ami sorra veszi az északi Morávia mellett szóló érveket és cáfolja azokat, valamint lehetséges magyarázatot talál az eddig felvetett déli helymeghatározás ellenérveivel szemben.

A történeti filológia előtt is számos kérdés vár még tisztázásra, hasonló módon, mint ahogy David Kalhous vizsgálta Metód pannoniai püspöki kinevezésének és az életrajz Szent Andronikusz személyére vonatkozó kijelentésének háttérét.⁹⁷ Elég talán csak a lokalizáció kapcsán a Nicholas Oikonomides által az Adralesztosz Diogenészhez kötött pecsét és Morava *thema* kérdésének részletes vizsgálata és kapcsolata a történeti források lokalizációs

⁹³ POLÁČEK 2008.

⁹⁴ MACHÁČEK 2009.; MACHÁČEK 2010.

⁹⁵ Ez az oka, hogy nem írt semmi magyarázatot Macháček cikke kapcsán CURTA 2009. 245–246. sem.

⁹⁶ BOWLUS 2005. 216. Érvelésének gyenge pontjaira jól rávilágít Mikulčice kapcsán POLÁČEK 2007. A dendrokronológiára vonatkozóan: MORGÓS 2007.; GRYNÆUS 2010.

⁹⁷ KALHOUS 2009.

adataival,⁹⁸ vagy a későbbi 11. századi források bevonása a Morava folyó történeti földrajzának és korábbi eseményeinek vizsgálatába.⁹⁹

5. Összefoglalás

A 9. századi Nyitra–Lupka temetőjében talált, alsó ívükön tekercselt dróttal díszített ékszerek alapján tehát népcsoportok mozgását igazolni nem lehet, azonban a leletek és tágabb kapcsolatrendszerük így is számos történeti következtetés levonására alkalmas. A tárgyak jól jelzik, hogy az itt élő lakosság divatját egyaránt befolyásolták bizánci-balkáni hatások, a Karoling peremkultúra és a szláv törzsterületek viselete. A temető Nyitra morva időszakában kezdődött, de megérte a magyar honfoglalást is. A közösség integrálta az újonnan érkezett nagyállattartó népcsoport egyes kulturális elemeit, miközben valameddig helyben maradt.¹⁰⁰ A lupkai temető azonban nem csak e kontinuuus népességről vallhat, hanem a magyarokról is. A halimbai nagy sírszámú köznépi temető hasonló tekercselt díszű ékszere így egyszerre kapcsolódhat a Dunától északra fekvő területekhez és dél felé, ahol a 10. századot követően is divatozott ez az egyszerű drótkész, ami mutatja azt a kulturális egymásra találást, ami a magyar honfoglalást követően bekövetkezett. A politikai események hátterében az újonnan érkezők és az itt élők összeolvadtak.

TÁBLÁZAT

No.	Lelőhely	Sírszám	Őrzési hely	Hely a sírban	Altípus	Darabszám	Méretek	Irodalom	Képek
Szlovákia									
I.	Felsőlefént (Lefantovec) Okr. Nitra	8	Nincs adat	A koponya jobb oldalán a váll felett került elő.	II.2.	1	A fülbevaló-karika szélessége: 4 cm; magassága: 5,8 cm. A középső dísz hossza: 3,2 cm.	REJHOLCOVÁ 1992. 256., 268. Obr. 13. 8.; HANULIAK 2004. 329. TAB. XL VII. 20.	3. t. 10. kép

⁹⁸ A kérdés kapcsán: PIRIVATRIČ 1997. vö. TREADGOLD 1995. 36. Morava thema helyzetére vonatkozóan még: JANKOVIČ 2007. 18.; MADGERAU 2008. 60.

⁹⁹ UZELAC 2010.

¹⁰⁰ STEFANOVIČOVÁ 2002. 132–133.

6.	5.	4.	3.	2.
Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka ¹⁰¹ (Nitra) Okr. Nitra.
11	11	7	7	4
Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára
A sírban pontosabban meg nem határozott helyről.	A sírban pontosabban meg nem határozott helyről.	A tárgyak egymás mellett a jobb alkar külső oldalán feküdtek.	A tárgyak egymás mellett a jobb alkar külső oldalán feküdtek.	A sírban pontosabban meg nem határozott helyről.
II.4.	II.2.	III.	II.4.	II.2.
2	1	2	3	1
A karikák átmérője 2,9/3 cm; 2,4 cm.	A karika átmérője: 2,8 cm.	Nincs adat	A karikák átmérői: 3,3/2,8 cm; 3,2/3 cm; 3/2,7 cm.	A karika átmérője: 3/2,7–3,7 cm A drót vastagsága: 0,18 cm.
CHROPOVSKY 1962. 179., 204. OBR. 20. 15., 230. TAB. VIII. 18., 20.; ČOROVIČ-LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 221.; HANULIAK 2004. 2004. 347. TAB. LXV. 18.	CHROPOVSKY 1962. 179., 196. OBR. 17. 3., 230. TAB. VIII. 16.; ČOROVIČ-LJUBINKOVIĆ 1970. 115.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 221.; ¹⁰² HANULIAK 2004. 347. TAB. LXV. 14.	CHROPOVSKY 1962. 178., 204. OBR. 20., 22– 23., 229. TAB. VII. 12– 13.; ČOROVIČ- LJUBINKOVIĆ 1970. 115. ABB. 2. 7–8.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 220.; HANULIAK 2004. 348. TAB. LXVI. 5.	CHROPOVSKY 1962. 178., 204. OBR. 20. 8., 9., 21., 229. TAB. VII. 14., 16., 17.; ČOROVIČ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 220.; HANULIAK 2004. 348. TAB. LXVI. 4.	CHROPOVSKY 1962. 177., 229. TAB. VII. 7.; ČOROVIČ-LJUBINKOVIĆ 1970. 115.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 220.; HANULIAK 2004. 348. TAB. LXVI. 2.
5. t. 5. kép	4. t. 1. kép	6. t. 5. kép	5. t. 4. kép	3. t. 11. kép

12.	11.	10.	9.	8.	7.
Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.
28	28	28	16	16	14
Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára
A koponya egyik oldalán.	A koponya egyik oldalán.	A koponya egyik oldalán. ¹⁰⁴	A koponya másik oldalán.	A koponya egyik oldalán. ¹⁰³	A koponya jobb oldalán és a kulcscsontnál.
III.	II.5.	II.4.	II.5.	II.1.	II.1.
1	1	1	1	1	2
A karika átmérője: 3,1 cm.	A karika átmérője: 2,5/2,6 cm.	A karika átmérője: 2,7/3 cm.	A karika átmérője: 2,3/2,8 cm.	A karika átmérője: 1,9 cm.	A karikák átmérője: 3,5 cm; 3 cm; vastagsága: 0,66 cm.
CHROPOVSKY 1962. 183., 196. OBR. 17. 4., 232. TAB. X. 6.; ČOROVIČ-LJUBINKOVIĆ 1970. 115. ABB. 2. 6.; STEFANOVIČOVÁ 1990.; HANULIAK 2004. 349. TAB. LXVII. 10.	CHROPOVSKY 1962. 183., 232. TAB. X. 5.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 222.	CHROPOVSKY 1962. 182–183., 232. TAB. X. 7.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 222.; HANULIAK 2004. 349. TAB. LXVII. 8.	CHROPOVSKY 1962. 180., 231. TAB. IX. 6.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 222.	CHROPOVSKY 1962. 180., 231. TAB. IX. 4.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 222.	CHROPOVSKY 1962. 180., 196. OBR. 17. 10.; 204. OBR. 20. 19., 230. TAB. VIII. 11–12.; ČOROVIČ-LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 221.
6. t. 7. kép	6. t. 1. kép	5. t. 6. kép	5. t. 12. kép	3. t. 5. kép	3. t. 1. kép

18.	17.	16.	15.	14.	13.
Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.
51	51	51	43	30	30
Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára
A koponya jobb oldalán.	A koponya jobb oldalán attól távolabb.	A koponya bal oldalán.	A jobb lábtól 40 cm- re.	A koponya egyik oldalán.	A koponya egyik oldalán. ¹⁰⁵
II.4.	II.2.	II.1.	II.2.	II.4.	II.1.
3	1	1	1	1	1
A karikák átmérője: 2,7/3 cm; 2,8/3,2 cm; 2,4/2,5 cm.	A karika átmérője: 2,8/3,2 cm; a huzal vastagsága: 0,18 cm.	A karika átmérője: 1,5/2 cm.	A karika átmérője: 2,7 cm.	Nincs adat.	A karika átmérője: 2,1 cm.
CHROPOVSKY 1962. 190., 236. TAB. XIV. 6– 7., 12.; ČOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 226.	CHROPOVSKY 1962. 190., 236. TAB. XIV. 9.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 226.; HANULIAK 2004. 352. TAB. LXX. 7.	CHROPOVSKY 1962. 190., 236. TAB. XIV. 11.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 226.; HANULIAK 2004. 352. TAB. LXX. 9.	CHROPOVSKY 1962. 187–188., 235. TAB. XIII. 5.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 224.; HANULIAK 2004. 350. TAB. LXVIII. 14.	CHROPOVSKY 1962. 183., 196. OBR. 17. 7., 233. TAB. XI. 5.; ČOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 223.	CHROPOVSKY 1962. 183., 196. OBR. 17. 8., 233. TAB. XI. 1.; ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 223.; HANULIAK 2004. 350. TAB. LXVIII. 3–4.
5. t. 8. kép	4. t. 3. kép	3. t. 8. kép	4. t. 2. kép	5. t. 7. kép	3. t. 7. kép

24.	23.	22.	21.	20.	19.
Tornóc –Felsőjattó (Tmovec nad Váhom – Horný Jatov) Okr. Nitra	Tornóc –Felsőjattó (Tmovec nad Váhom – Horný Jatov) Okr. Nitra	Tardoskedd (Tvrdosovce) Okr. Nitra	Szentgyörgy (Svätý Jur) Okr. Bratislava	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.	Nyitra-Zobor, Lupka (Nitra) Okr. Nitra.
238	238	1/65	Nincs adat	8. kemence	51. sírban a gyermeksír mellett
Galántai Múzeum	A tárgyat nem sikerült fellelnünk a Galántai Múzeumban.	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Nincs adat	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára	Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének raktára
A leírás nem közölt pontos adatot a fülbevaló helyéről.	A leírás nem közölt pontos adatot a fülbevaló helyéről.	A koponya jobb és bal oldalán, a bal oldali darab a fogak között került elő.	Nincs adat	Nincs adat	A gyermek koponyájának a bal oldalán.
II.5	II.3.	II.1.	II.5.	II.4.	II.4.
2	1	2	2	1	1
A fülbevaló karikák átmérője 2,6 cm; magassága: 2,3 cm	A fülbevaló karika átmérője: 1,8 cm; a csüngődísz hossza: 1,7 cm.	A karikák átmérője: 2,4 cm.	Nincs adat	A karika átmérője: 2,1 cm.	A karika átmérője: 2,1 cm.
Točík 1971. 154., 244. TAF. XXX. 14., 17.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 227, ¹⁰⁷ MESTERHÁZY 1991. 161.	Točík 1971. 154., 244. TAF. XXX. 13.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 227, ¹⁰⁶ MESTERHÁZY 1991. 161.	Točík 1992. 134–135.; HANULIAK 2004. 378. TAB. XCVI. 5.	KRASKOVSKÁ 1963. TAB. III. 1– 2.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 228. ABB. 9. 1., 4.; HANULIAK 2004. TAB. LXXIX. 18.	CHROPOVSKY 1962. 204. OBR. 20. 20.	CHROPOVSKY 1962. 190., 236. TAB. XIV. 10.; ČOROVIČ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 226.
6. t. 4., 6. kép	4. t. 10. kép	3. t. 2. kép	6. t. 2. kép	5. t. 9. kép	5. t. 8. kép

Csehország	28.	27.	26.	Magyarország	25.
	Sopron–Présháztelep Győr-Moson-Sopron m.	Kaposvár 61. sz. út Somogy m.	Halimba Somogy m.		Tornóc –Felsőjattó (Trnovec nad Váhom – Horný Jatov) Okr. Nitra
	1	10	821.		558
	Xantus János Múzeum, Győr	Rippl-Rónai Múzeum	Magyar Nemzeti Múzeum 55.1.1055.A		A tárgyat nem sikerült fellelnünk a Galántai Múzeumban.
	A sír bolygatott részén a munkások találtak rá.	A koponya két oldalán fültájékon.	A koponyától 20 cm-re jobbra feküdt a sírban.		A leírás nem közölt pontos adatot a fülbevaló helyéről.
	II.1.	III.	I.		II.2.
	1	2	1		1
	Átmérője: 2,8 cm. A csüngőrész huzalának átmérője: 0,2 mm. Erősen kopott, a karikán 3 mm. hosszan megfigyelhetők a konásnyomok	Nincs adat	A karika átmérője: 4,03 cm x 3,9 cm. A karika huzalvastagsága: 0,08 cm. A rátekelcselt huzal vastagsága: 0,07 cm. A hurkos záródásnál a hurok mérete: 0 58 cm x 0 24 cm		A karika átmérője: 2,9 cm; a középső dísz hossza: 1,8 cm.
	TOMKA 1969. 60., 63.; MESTERHÁZY 1991. 162.	BÁRDOS 1985. 7., 12., 24.; MESTERHÁZY 1991. 162. 128. jz.	TÖRÖK 1961. 25., 30., 143. TAF. IX.; MESTERHÁZY 1991. 161–162.		Točik 1971. 183., 260. TAF. XLVI. 5.; MESTERHÁZY 1991. 161.; ŠTEFANOVIČOVÁ 1990. 227.; ¹⁰⁸ HANULIAK 2004. TAB. XCII. 10.
	3. t. 4. kép	6. t. 7. kép	2. t. 1. kép		4. t. 4. kép

33.	Lengyelország	32.	31.	30.	29.
Buczek Woj. Łódzkie ¹¹⁰		Mikulčice I.	Dolní Věstonice	Dolní Věstonice	Brno–Černovice Kraj Jihomoravský
Szórvány		3. sőr	Nincs adat	Nincs adat	1. sőr
Nincs adat		Národní muzeum, Praha	Moravské zemské museum, Brno	Moravské zemské museum, Brno	Moravské zemské museum, Brno
A temetőben való pontos helye nem ismert.		A koponya jobb oldalán egy másik fülbevalóval együtt.	Nincs adat	Nincs adat	A koponya mellett.
I.		II.5.	II.3	II.1	II.1.
1 töredék		1	1	1	1
Nincs adat		A karika átmérője: 2,5 cm.	Nincs adat	Nincs adat	A karika átmérője: 2,4 cm
KÓČKA-KRENZ 1993. 206.		DOSTÁL 1966. 143– 144. TAB. XXVIII. 12.	DOSTÁL 1966. 32., 123–124.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 216., 228. ABB. 9. 5. ¹⁰⁹	DOSTÁL 1966. 32., 123–124.	DOSTÁL 1966. 116. TAB. VII. 5.
–		6. t. 3. kép	4. t. 11. kép	3. t. 3. kép	3. t. 6. kép

39.	38.	37.	36.	35.	34.
Kruszwica Woj. Kujawsko- Pomorskie	Końskie Woj. Świętokrzyskie	Kobylin–Kuleszki Woj. Wielkopolskie	Kałdus Woj. Kujawsko- Pomorskie	Jarocin Woj. Wielkopolskie	Chiechanów Woj. Mazowieckie
Teleplelet	Temetőből	Temetőből	Temetőből	Kincslelet	Kincslelet
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Muzeum Archeologicznego w Krakowie
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Kincsleletből	Kincsleletből
I.	I.	I.	I.	I.	I
1 töredék	1 töredék	4	1	2 töredék	1
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
KÓCKA-KRENNZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENNZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENNZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENNZ 1993. 205.	KÓCKA-KRENNZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENNZ 1993. 206.
-	-	-	-	-	-

46.	45.	44.	43.	42.	41.	40.
Uśé I. Woj. Kujawsko- Pomorskie	Swięćk– Srumiany Woj. Podlaskie	Suraż Woj. Podlaskie	Opole–Nowa Wieś Woj. Opolskie	Nakło Woj. Kujawsko- Pomorskie	Łuznik Woj. Mazowieckie	Legnica I. Woj. Dolnośląskie
Kincslelet	Temetőből	Temetőből	Temetőből	Földvár lelet	Temetőből	Temetőlelet
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
I.	I.	I.	I.	I.	I.	I.
1	„néhány darab”	1	4	1	2	1 ép és 2 töredék
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
KÓCKA-KRENZ 1993. 205.	KÓCKA- KRENZ 1993. 206.	KÓCKA- KRENZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENZ 1993. 205.	KÓCKA-KRENZ 1993. 206.	KÓCKA-KRENZ 1993. 206.
–	–	–	–	–	–	–

52.	51.	50.	49.	48.	47.	Szerbia
Nándorfehérvár – Alsó erőd (Beograd) Grad Beograd	Nándorfehérvár (Beograd) Grad Beograd	Kurvingrad Okr. Niš	Félix Romuliana Gámzingrad Okr. Zaječar	Észak-Szerbia	Brestovik Okr. Beograd	
1962-es szórvány	Nincs adat	Szórvány	Szórvány 1955-ből	Szórvány	288.	
Народни музеј, Београд Inv. No. AC I 185	Nincs adat	Народни музеј Inv. No. 705.	Народни Музеј у Зajeчар Inv. No. 31a.	Nincs adat	Народни музеј, Београд Inv. No. 3021.	
Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	
II.3.	I.	II.3.	II.2.	II. 3.	I.	
1	1	1	1	1	1	
Magassága: 5,1 cm; szélessége: 2,5 cm	Nincs adat	Töredék. Az alsó ív átmérője: 2,2 cm; a középső dísz hossza: 2,7 cm.	Magassága 4,3 cm	A karika átmérője: 2,3 cm. A középső dísz hossza: 2,5 cm.	Nincs adat	
BAJALOVIĆ– HACI-PESIC 1984. 73.	BIKIĆ 2010. 55., 57.	ĆOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1951. 41.; ĆOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; DOSTÁL 1965. 404.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 229.; RJABCEVA 2005. 99.	Živić 2003. 194.	ĆOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; STEFANOVIČ- OVÁ 1990. 229.	BIKIĆ 2010. 55., 57.	
–	2. t. 4. kép	4. t. 13. kép	4. t. 5. kép	4. t. 12. kép	2. t. 3. kép	

58.	57.	56.	55.	54.	53.
Knjaževac Okr. Zaječar	Knjaževac Okr. Zaječar	Knjaževac Okr. Zaječar	Knjaževac Okr. Zaječar	Ključ–Negotin Okr. Negotin	Prahovo Okr. Negotin
138.	98.	74.	11.	Szórvány	Szórvány
Regional Muzeum, Knjaževac	Regional Muzeum, Knjaževac	Regional Muzeum, Knjaževac	Regional Muzeum, Knjaževac	Nincs adat	Nincs adat
A koponya mellett.	A koponya bal és jobb oldalán 3-3 darab.	A koponya bal és jobb oldalán 3-3 darab.	A koponya bal és jobb oldalán 3-3 darab.	Nincs adat	Nincs adat
II.3.	II.3.	I.	II.1.	II.2.	II.4.
1	6	1	6	1	1
A karika átmérője: 2,7 cm; magassága: 4,3 cm.	A karika átmérője: 3 cm; magassága: 4,1 cm.	A karika átmérője: 3 cm.	A karika átmérője: 2,5 cm; a középső dísz hossza: 1 cm	A karika átmérője: 2,3 cm. A középső dísz hossza: 1,6 cm	A karika átmérője: 1,5 cm A középső dísz hossza: 2,2 cm
JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. 182., 257. PL. XIV.	JOVANOVIĆ– VUKSAN 2005. 194., 257. PL. IX.	JOVANOVIĆ– VUKSAN 2005. 191., 264. PL. VIII.	JOVANOVIĆ– VUKSAN 2005. 182., 257. PL. I.	JANKOVIĆ 1983. 99., 104., 117. T. III. 7., 118.; MESTERHÁZY 1991. 162.; GRIGOROV 2007. 23. ¹¹¹	JANKOVIĆ 1983. 103., 116. T. II. 2., 118., 119. T. V. 11.
5. t. 1. kép	4. t. 14. kép	2. t. 6. kép	3. t. 9. kép	4. t. 6. kép	5. t. 10. kép

63.	62.	Bulgária	61.	60.	59.
Galiče Obl. Vrača	Galiče Obl. Vrača		Ismeretlen lelőhely	Vinča Okr. Grocka	Vinča Okr. Grocka
Nincs adat	50		Szórvány	Szórvány 1933-ból	Szórvány 1933-ból
Археологи- чески Музей Врача	Археологически Музей Врача		Народни музеј, Београд Inv. No. I. 2020.	Народни музеј, Београд Inv. No. 56–57.	Народни музеј, Београд Inv. No. 54.
Nincs adat	Nincs adat		Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
II.2.	II.2.		III.	II.3.	II.4.
2	2		1	1	1
A karika szélessége: 3,5 cm; a középső dísz hossza: 3,2 cm	A karika szélessége: 2 cm; magassága: 2,6 cm; a középső dísz hossza: 2 cm.		Magassága: 5,2 cm; szélessége: 3,2 cm	A karika átmérője: 2,3 cm; a fülbevaló magassága: 5 cm..	Az alsó ív töredéke. Az alsó ív átmérője: 2,8 cm.
GRIGOROV 2007. 23., 145.	VAŽAROVA 1976. 239.; KURNATOWSKA 1980. 157.; VRACA é.n. 8.; MESTERHÁZY 1991. 162.; GRIGOROV 2007. 23., 145.		BAJALOVIĆ–HACI- PEŠIĆ 1984. 66.	DOSTÁL 1965. 387– 389.; ČOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1970. 115.; MARJANOVIĆ- VUJOVIĆ 1984. 132. No. 316.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 229.	ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1970. 114.; ČOROVIĆ- LJUBINKOVIĆ 1972. 51.; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1984. 132. No. 316.; STEFANOVIČOVÁ 1990. 229.
–	4. t. 7. kép			5. t. 2. kép	5. t. 11. kép

- BÁLINT 1991. = BÁLINT, CSANÁD: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Studia Archaeologica 11. Budapest, 1991.
- BÁLINT 1991A. = BÁLINT, CSANÁD: *Die spätavarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád)*. Varia Archaeologica Hungarica 1. Budapest, 1991.
- BÁLINT 1996. = BÁLINT CSANÁD: Magna Moravia a magyar Alföldön? *Századok* 130 (1996) 992–999.
- BÁLINT 2005. = BÁLINT CSANÁD: Ki volt „magyar” a honfoglalás korban és Szent István korában? In: *Mi a magyar?* Szerk. ROMSICS IGNÁC–SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY. Budapest, 2005. 37–56.
- BÁLINT 2006. = BÁLINT CSANÁD: Az etnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) *Századok* 140 (2006) 277–347.
- BARAČKI–BROMBOLIĆ 1997. = БАРАЧКИ, СТАНИМИР–БРМБОЛИЋ, МАРИН: Степен истражености средњовековних локалитета на подручју јужног Баната. *Рад музеја Божовине* 39 (1997) 209–228.
- BEDNÁR 2001. = BEDNÁR, PETER: Sídlistková štruktúra Nitry v 9. storočí. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Eds. GALUŠKA, LUDĚK–KOUŘIL, PAVEL–MĚŘÍNSKÝ, ZDENĚK. Brno, 2001. 29–39.
- BELÉNYESY 2000. = BELÉNYESY KÁROLY: Megjegyzések a Kárpát-medence 9. századi gazdasági kapcsolataihoz, egy ismert forrás tükrében. *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2 (2000) 185–192.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2010. = БЕНДЕ, ЛИВИА–ЛЕРИНЦИ, ГАБОР–ТЮРК, АТТИЛА: Индивидуальный тип предмета в археологическом материале X–XI вв. Карпатской котловины и его салтовская параллель. Ин: *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. (вопросы межкультурных контактов и межкультурного взаимодействия)*. Материалы IV. Международной конференции (Самара, 2008). Ред. КОЧКИНА, АННА ФЕДОРОВНА–КУЗНЕЦОВА, ЛУДМИЛА В.–СТАШЕНКОВ, ДМИТРИЙ АЛЕКСЕЕВИЧ, Самара, 2010. 244–254.
- BERTELLI–BROGIOLO 2001. = *Bizantini, Croati, Carolingi*. Eds. BERTELLI, CARLO–BROGIOLO, GIAN PIETRO. Milano, 2001.
- BIKIĆ 2010. = BIKIĆ, VESNA: *Vizantijskij nakit u Srbiji*. Vizantijskij Vremennik 69. Beograd, 2010.
- BIRNBAUM 1997. = BIRNBAUM HENRIK: Az Alföldön volt Morávia? *Budapesti Könyvszemle* 9 (1997) 18–22.
- BÓNA 1984. = BÓNA ISTVÁN: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1984. 265–373.
- BÓNA 1994. = BÓNA ISTVÁN: Az avar birodalom végnapjai. Viták és új eredmények. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ. A honfoglalásról sok szemmel 1. Budapest, 1994. 67–75.
- BÓNA 1996. = BÓNA ISTVÁN: Régészetünk és a honfoglalás. *Magyar Tudomány* 103 (1996) 927–936.
- BÓNA 1996A. = BÓNA ISTVÁN: Honfoglalás és régészet. *Korunk* 7 (1996/8) 21–40.
- BÓNA 2001. = BÓNA ISTVÁN: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Szerk. DÁVID GYULA. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár, 2001. 69–97.
- BOWLUS 1995. = BOWLUS, R. CHARLES: *Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia, 1995.
- BOWLUS 2005. = BOWLUS, R. CHARLES: Gondolatok Boba Imre Morávia történetéről vallott nézetei kapcsán. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Szerk. PETROVICS ISTVÁN. Budapest, 2005. 201–218.

- BRATHER 2004. = BRATHER, SEBASTIAN: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsbände 42. Berlin–New York, 2004.
- CHROPOVSKY 1962. = CHROPOVSKY, BOHUŠ: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. *Slovenská Archeológia* 10 (1962) 175–240.
- ČOROVIC-LJUBINKOVIĆ 1951. = ТОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, МИРЈАНА: Метални нажит белобрдог типа. *Starina* 2 (1951) 21–55.
- ČOROVIC-LJUBINKOVIĆ 1970. = ČOROVIC-LJUBINKOVIĆ, MIRJANA: Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra-Gebietes und Nordserbien im IX. Jahrhundert. *Slovenská Archeológia* 18 (1970) 113–117.
- ČOROVIC-LJUBINKOVIĆ 1972. = ČOROVIC-LJUBINKOVIĆ, MIRJANA: Les slaves du centre Balkanique du VIe au XIe siècle. *Balkanoslavica* 1 (1972) 43–54.
- CURTA 2009. = CURTA, FLORIN: The History and Archaeology of Great Moravian: an Introduction. *Early Medieval Europe* 17 (2009) 238–247.
- CURTA 2011. = CURTA, FLORIN: Medieval Archaeology and Ethnicity: Where are We? *History Compass* 9 (2011) 537–548.
- CSIKY 2006. = CSIKY GERGELY: Kitalált szlávok? A korai szlávok régészeti és történeti problémái. Hozzászólások Florin Curta könyvéhez és fogadtatásához. *Korall* 24–25 (2006) 251–264.
- DAN 2003. = DAN, GH. THEODOR: *Spatiul carpato-dunareano-pontic in mileniul marilor migratii*. Buzău, 2003.
- DERIZIOTIS-KOUGIOUMTZOGLU 2005. = ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΛΑΖΑΡΟΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, ΣΠΥΡΟΣ: Η περραιβική Τριπολίτις κατά την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή εποχή. Το Καστρί Δολίχης του Δήμου Λιβαδίου. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 51 (2005) 33–64.
- DOSTÁL 1965. = DOSTÁL, BOŘIVOJ: Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. In: *Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Ed. MACÚREK, JOSEF. Praha, 1965. 361–416.
- DOSTÁL 1966. = DOSTÁL, BOŘIVOJ: *Slovanská pohřebišť ze střední doby hradištní ní Moravě*. Praha, 1966.
- EGGERS 1995. = EGGERS, MARTIN: Das “grossmährische Reich”: Realität oder Fiktion? *Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Stuttgart, 1995.
- EGGERS 1996. = EGGERS, MARTIN: *Das Erzbistum des Metod. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillo-metodianischen Mission*. Slavistische Beiträge 339. München, 1996.
- EYAL 2004. = EYAL, GIL: Identity and Trauma. Two Forms of the Will to Memory. *History & Memory* 16 (2004) 5–36.
- FILIPEC 2001. = FILIPEC, KREŠIMIR: Nekoliko novih anosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze. *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* 2 (2001) 89–107.
- FREED 1997. = FREED, B. JOHN: Review. (EGGERS, MARTIN: Das “grossmährische Reich”: Realität oder Fiktion? *Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Stuttgart, 1995.) *Central European History* 30 (1997) 89–92.
- GRYNAEUS 2010. = GRYNAEUS ANDRÁS: Dendrokronológia. In: *Régészeti kézikönyv*. Szerk. MÜLLER RÓBERT. Budapest, 2010. 525–531.
- FUSEK 2008. = FUSEK, GABRIEL: Keramika redveľkomoravského horizontu z Nitry-Šindolky a otázka jej datovania. In: *Srednji vek: arheološke raziskave med Jadranskim morjem Správa o činnosti organizácie in Panonsko nižino*. Ed. GUŠTIN, MITJA. Ljubljana, 2008. 21–34.
- FUSEK 2008A. = FUSEK, GABRIEL: Osídlenie Nitry v 10. storočí. Kontinuita alebo diskontinuita? In: *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jeho význam pre*

- vývoj stredného Podunajska. Eds. ŠTEFANOVIČOVÁ, TATIANA–HULÍNEK, DRAHOSLAV. Bratislava, 2008. 295–304.
- GÁLL 2010. = GÁLL ERVIN: Kisléghi Nagy Gyula által kutatott lelőhelyek. In: KISLÉGHI NAGY GYULA: *Archaeológiai Napló*. Szeged–Temesvár, 2010. 179–182.
- GÁLL–GERGELY 2009. = GÁLL ERVIN–GERGELY BALÁZS: Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete. In: *Acta Siculica 2009*. Főszerk. KINDA ISTVÁN. Sepsiszentgyörgy, 2009. 215–226.
- GALUŠKA 1996. = GALUŠKA, LUDĚK: *Uherské Hradište – Sady, křesťanské centrum Říše Velkomoravské*. Brno, 1996.
- GALUŠKA–KOUŘIL–MĚŘÍNSKÝ 2001. = *Velká Morava mezi východem a západem*. Eds. GALUŠKA, LUDĚK–KOUŘIL, PAVEL–MĚŘÍNSKÝ, ZDENĚK. Brno, 2001.
- GEORGIEVA 1961. = ГЕОРГИЕВА, СОНЯ: Българските средновековни накити. *Arheologija Sofia* 3 (1961) 4–10.
- GJUSELEV 1966. = GJUSELEV, VEZELIN: Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jhs. *Byzantinobulgarica* 2 (1966) 15–39.
- GRIGOROV 2004. = ГРИГОРОВ, ВАЛЕРИ: Колекция ранноредновековни обеци от Северна България. *Arheologija Sofia* 45 (2004) 69–76.
- GRIGOROV 2007. = ГРИГОРОВ, ВАЛЕРИ: *Метални накити от средновекона България*. София, 2007.
- HABOVŠTIAK–CHROPOVSKY 1988. = *Klenoty dávnej minulosti Slovenska*. Eds. HABOVŠTIAK, ANTON–CHROPOVSKY, BOHUŠ. Bratislava, 1988.
- GUNJAČA 2009. = GUNJAČA, STJEPAN: *Tiniensia Archaeologica. Historica–Topographica*. Split, 2009.
- HANULIAK 1989. = HANULIAK, MARTIN: Nitra, časť Staré Mesto. In: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia I/1*. Ed. ŠALKOVSKÝ, Peter. Nitra, 1989. 195–210.
- IAMBOR–MATEI–BEJAN 1962. = IAMBOR, PETRU–MATEI, ȘTEFAN–BEJAN, ADRIAN: Cercetări arheologice în așezarea feudal timpurie de la Cenad (1974–1975). *Ziridava* 14 (1962) 89–114.
- IAMBOR 2001. = IAMBOR, PETRU: Archaeological Contributions to the Study of the Early Medieval Town of Cenad (Timiș County). *Transylvanian Review* 10 (2001) 98–111.
- IAMBOR 2003. = IAMBOR, PETRU: Contributii arheologice la cunoasterea asezarii medieval-timpurii de la Cenad (jud. Timis). In: *Studii de istorie medievală și premodernă*. Ed. AVRAM, ANDEA. Cluj-Napoca, 2003. 25–39.
- IVANIČ 2009. = IVANIČ, PETER: Byzancia a jej vplyv na materiálnu kultúru Veľkej Moravy. In: *Acta Facultatis Orthodoxae Theologiae Universitatis Presoviensis. Byzantská revue*. Prešov, 2009. 70–77.
- JANKOVIĆ 2007. = ЈАНКОВИЋ, ЂОРЂЕ: *Српско поморје од 7. до 10. столећа*. Београд, 2007.
- JANŠÁK 1929. = JANŠÁK, STEFAN: Slovenské hradiská z doby hallštatskej. *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti* 23 (1929) 1–33.
- JAKIMOWICZ 1933. = JAKIMOWICZ, ROMAN: O pochodzeniu ozdób srebrnych znalezionych w skarbach Wczesnohistorycznych. *Wiadomości Archeologiczne* 12 (1933) 103–131.
- JANKOVIĆ 1990. = ЈАНКОВИЋ, МИЛИЦА И ЂОРЂЕ: *Словени у југословенском Подунављу*. Београд, 1990.
- JOVANOVIĆ 1976. = JOVANOVIĆ, VOJISLAV S.: Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečen auf Kosovo. *Balkanoslavica* 5 (1976) 123–145.
- JOVANOVIĆ–VUKSAN 2005. = JOVANOVIĆ, SVETOZAR–VUKSAN, MARKO: Medieval Necropolis. In: *Roman and Medieval Necropolis in Ravna Near Knjaževac*. Eds. PETKOVIĆ, SOFIJA–RUŽIĆ, MIRA–JOVANOVIĆ, SVETOZAR–VUKSAN, MARKO–ZOFFMANN, K. ZSUZSANNA. Belgrade, 2005. 175–275.

- KALHOUS 2009. = KALHOUS, DAVID: The Significance of the Sirmian and Apostolic Tradition in Shaping Moravian Episcopal Organization. *Early Medieval Europe* 17 (2009) 268–285.
- KLEEMANN 2010. = KLEEMANN, JÖRG: Karolingisches Fundgut im Südosten und das Verhältniss lokaler Eliten zum Karolingerreich. *Antaeus* 31–32 (2010) 81–91.
- KÓČKA-KRENZ 1993. = KÓČKA-KRENZ, HANNA: *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań, 1993.
- KOROŠEC 1979. = KOROŠEC, PAOLA: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. Ljubljana, 1979.
- KOUŘIL 2005. = *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Hrsg. KOUŘIL, PAVEL. Brno, 2005.
- KRISTÓ 1998. = KRISTÓ GYULA: Regino és a magyar honfoglalás. In: *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. MAKK FERENC–TAR IBOLYA–WOJTILLA GYULA. Szeged, 1998. 89–97.
- KURNATOWSKA 1980. = KURNATOWSKA, ZOFIA: Rola strefy naddunajskiej w formowaniu się kultury słowiańskiej VIII–IX wieku. In: *Slovan 6–10. století*. Eds. DOSTÁL, BOŘIVOJ–VIGNATIOVÁ, JANA. Brno, 1980. 155–167.
- KRASKOVSKÁ 1963. = KRASKOVSKÁ, L'UDMILA: Vel'komoravské hradisko v Jure pri Bratislave. *Sborník Slovensko Narodního Muzea* 57 (1963) 67–103.
- LUNT 1996. = LUNT, HORACE G.: Review. (EGGERS, MARTIN: *Das "grossmährische Reich": Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donaauraumes im 9. Jahrhundert*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Stuttgart, 1995.) *Speculum* 71 (1996) 945–948.
- LÓRINCZY 1993. = *Az Alföld a 9. században*. Szerk. LÓRINCZY GÁBOR. Szeged, 1993.
- MACHÁČEK 2001. = MACHÁČEK, Jiří: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno, 2001.
- MACHÁČEK 2009. = MACHÁČEK, Jiří: Disputes over Great Moravia: Chiefdom or State? The Morava or the Tisza River? *Early Medieval Europe* 17 (2009) 248–267.
- MACHÁČEK 2010. = MACHÁČEK, Jiří: *The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe. Early Medieval Centres as Social and Economic Systems*. Leiden–Boston, 2010.
- MADGERAU 2008. = MADGERAU, ALEXANDRU: *The Wars of the Balkan Peninsula: Their Medieval Origins*. Maryland, 2008.
- MANOJLOVIĆ-NIKOLIĆ 2001. = МАНОЈЛОВИЋ-НИКОЛИЋ, ВЕСНА: Локалитети IX–XII века у средњем Поморављу. *Зборник Народног музеја у Београду* 17 (2001/1) 377–394.
- MAKK 2003. = MAKK FERENC: Turkia egész szállásterülete. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 117 (2003) 7–9.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1976. = MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, GORDANA: Распрострањеност наушница наросканог типа у Србији. *Starinar* 26 (1976) 101–109.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980. = MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, GORDANA: *Necropole medievale Trnjane*. Inventaria Archaeologica Jugoslavija 23. Beograd, 1980.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1984. = MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, GORDANA: Староспска некропола. Ин: *Винча у праисторији и средњем веку*. Каталог Галерије САНУ 50. Београд, 1984. 131–223.
- MAŠOV 1979. = MAŠOV, SPAS: La necropole pres du village Gradešnica, dep. De Vraca. *Izvestija na Arheologičeskija Institut Sofia* 35 (1979) 31–47.
- MAVRODINOV 1959. = МАВРОДИНОВ, НИКОЛА: *Старобългарското изкуство*. София, 1959.
- MCCORMICK 2001. = MCCORMICK, MICHAEL: *Origins of the European Economy*. Cambridge, 2001.

- MESTERHÁZY 1991. = MESTERHÁZY KÁROLY: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletelekben II. *Folia Archaeologica* 42 (1991) 145–177.
- MESTERHÁZY 1994. = MESTERHÁZY KÁROLY: Az ún. tokaji kincs revíziója. *Folia Archaeologica* 43 (1994) 193–242.
- MILINKOVIĆ 2007. = MILINKOVIĆ, MIHAÏLO: Stadt oder „Stadt“: Frühbyzantinische Siedlungsstrukturen im nördlichen Illyricum. In: *Post-Roman Towns. Trade and Settlement in Europe and Byzantium II*. Ed. HENNING, JOACHIM. Berlin–New York, 2007. 159–191.
- MORGÓS 2007. = MORGÓS ANDRÁS: Faanyagok kormeghatározása–dendrokronológia és a magyarországi helyzet. In: *Az erdő és a fa régészete és néprajza*. Szerk. GÖMÖRI János. Sopron, 2007. 31–88.
- MÜLLER 2004. = MÜLLER RÓBERT: Régészeti összefoglaló az Esztergályhorvát–Alsóbárándpusztán feltárt Karoling-kori temetőről. In: *Karoling-kori emlékek. Régészet és antropológia*. Szerk. TÓTH GÁBOR. Szombathely, 2004. 9–31.
- ORSI 1942. = ORSI, PAOLO: *Sicila Bizantina*. Tivoli, 1942.
- PETRINEC 2009. = PETRINEC, MAJA: *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates*. Split, 2009.
- POLÁČEK 2007. = POLÁČEK, LUMÍR: Ninth-century Mikulčice: The “Market of the Moravians”? The Archaeological Evidence of Trade in Great Moravia. In: *Post-Roman Towns. Trade and Settlement in Europe and Byzantium I*. Ed. HENNING, JOACHIM. Berlin–New York, 2007. 499–524.
- POLÁČEK 2008. = *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren*. Hrsg. POLÁČEK, LUMÍR. Brno, 2008.
- POPOVIĆ 1975. = ПОПОИЋ, ВЛАДИСЛАВ: „Методијев” гроб и епископска црква у Мачванској Митровици. *Starinar* 24–25 (1975) 265–270.
- PÖLLATH 2002. = PÖLLATH, RALPH: *Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern I–IV*. München, 2002.
- PIRIVATRIĆ 1997. = ПИРИВАТРИЋ, САМУИЛОВА ДРЖАВА: Византијска тема Морава и „Моравије“ Константина VII Порфирогенита. *ЗРВИ* 36 (1997) 173–199.
- RADOJKOVIĆ 1969. = РАДОЈКОВИЋ, БОЈНА: *Накит код Срба од XII до краја XVIII века*. Београд, 1969.
- RENFREW 1996. = RENFREW, COLIN: Prehistory and the Identity of Europe, or Don't Let's Be Beastly to the Hungarians. In: *Cultural Identity and Archaeology*. Eds. GRAVES-BROWN, PAUL–JONES, SIÂN–GAMBLE, CLIVE. London–New York, 1996. 125–137.
- RENFREW–BAHN 1999. = RENFREW, COLIN–BAHN, PAUL: *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat*. Budapest, 1999.
- RÉVÉSZ 1989. = RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 27 (1989) 513–541.
- REJHOLCOVÁ 1992. = REJHOLCOVÁ, MAGDALENA: Vel'komoravské pohrebisko v Lefantovciach. *Študijné Zvesti* 28 (1992) 251–278.
- RJABCEVA 2005. = РЯБЦЕВА, СКАЧАТЬ: *Древнерусский ювелирный убор*. Санкт–Петербург, 2005.
- RÓNA-TAS 1996. = RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 1995. = SCHULZE-DÖRRLAMM, MECHTHILD: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 40 (1993) [1995] 557–620.
- SENNYEY 1997. = SENNYEY PONGRÁC: A Duna-medence korai középkori történelme frank források szemszögéből. *Aetas* 13 (1997/1) 181–184.
- STEFANOVIČOVÁ 1990. = STEFANOVIČOVÁ, TATIANA: Schmuck des Nitraer Typs und seine Beziehungen zu Südosteuropa im 9. Jahrhundert. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 15 (1990) 215–230.

- STEFANOVIČOVÁ 2002. = STEFANOVIČOVÁ, TATIANA: Osídlenie Nitry na prelome 9.–10. storočia a príchod Maďarov. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. MARSINA, RICHARD. Nitra, 2002. 125–139.
- STEFANOVIČOVÁ 2004. = STEFANOVIČOVÁ, TATIANA: K vývoju šperku adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia. In: *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Ed. FUSEK, GABRIEL. Nitra, 2004. 389–395.
- SZABÓ 1987. = SZABÓ, JÁNOS GYÓZŐ: Das Gräberfeld von Bélapátfalva aus dem 9. Jahrhundert. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Budapest, 1987. 83–98.
- SZALONTAI 1992. = SZALONTAI CSABA: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője) *Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) [1992] 309–347.
- SZALONTAI 1996. = SZALONTAI CSABA: Az Alföld a 9. században. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem*. Szerk. PÁLFI GYÖRGY–FARKAS L. GYULA–MOLNÁR ERIKA. Szeged, 1996. 23–42.
- SZÓKE 1980. = SZÓKE, BÉLA MIKLÓS: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 181–203.
- SZÓKE 1992. = SZÓKE, BÉLA MIKLÓS: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts. (Frauentrachtzubehör und Schmuck) In: *Awarenforschungen II*. Hrsg. DAIM, FALKO. Wien, 1992. 841–968.
- SZÓKE 1992A. = SZÓKE, BÉLA MIKLÓS: Die Karolingerzeit im unteren Zalatal: Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I–II. und Zalaszaabar-Dezsősziget. *Antaeus* 21 (1992).
- TÁNASE 2010. = TÁNASE, DANIELA: Kisléghi Nagy Gyula népvándorlás és késő középkori ásatásai. In: KISLÉGHI NAGY GYULA: *Archaeológiai Napló*. Szeged–Temesvár, 2010. 187–189.
- TAKÁCS 1999. = TAKÁCS, MIKLÓS: Einige Aspekte der Siedlungsgeschichte des südlichen Drittels des Donau-Theiss-Zwischenstromlandes von der awarischen Landnahme bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51 (1999–2000) 457–472.
- TAKÁCS 2006. = TAKÁCS MIKLÓS: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében. *Korall* 24–25 (2006) 163–202.
- TOMIČIĆ 2010. = TOMIČIĆ, ŽELJKO: Der Süden Pannoniens in der Karolingerzeit. *Antaeus* 31–32 (2010) 93–112.
- TREADGOLD 1995. = TREADGOLD, WARREN: *Byzantium and Its Army 284–1081*. Stanford, 1995.
- UZELAC 2010. = УЗЕЛАЦ, АЛЕКСАНДАР: Скитски разбојници у Бугарској пустињи: поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI век. *Историјски часопис* 59 (2010) 59–76.
- VÁCZY 1938. = VÁCZY PÉTER: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: *Szent István Emlékkönyv I*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest, 1938. 215–265.
- VÁLYI 1996. = VÁLYI KATALIN: Bolgár és késő avar kori elemek a pusztaszeri település kerámiájában. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem*. Szerk. PÁLFI GYÖRGY–FARKAS L. GYULA–MOLNÁR ERIKA. Szeged, 1996. 43–58.
- VESZPRÉMY 1996. = VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996) 131–137.
- VIDA 2006. = VIDA TIVADAR: Az etnikum kérdése a német kora középkori régészetben 1945 után. *Korall* 24–25 (2006) 203–215.

- VLKOLINSKÁ 1994. = VLKOLINSKÁ, IVONA: Pottery from Cemeteries of the 9th–10th Centuries in the Territory of Slovakia. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrsg. STAŇA, ČENĚK. Brno, 1994. 83–92.
- VLKOLINSKÁ 1996. = VLKOLINSKÁ, IVONA: Die Grabverbände mit der Keramik des 9.–10. Jh. aus dem Gebiet der Slowakei aufgrund geographisch-chronologischer Analysen. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*. Hrsg. BIALEKOVÁ, DARINA. Bratislava, 1996. 313–332.
- WOLFRAM 1987. = WOLFRAM, HERWIG: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907*. Wien, 1987.
- WOLFRAM 1997. = WOLFRAM, HERWIG: Moravien-Mähren oder nicht? In: *Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV*. Eds. MARSINA, RICHARD–RUTTKAY, ALEXANDER. Nitra, 1997. 235–245.
- ŽIVIĆ 2003. = ŽIVIĆ, MAJA: *Felix Romuliana – 50 Years of Solving*. Zaječar, 2003.
- ZIVKOVIĆ 1997. = ЖИВКОВИЋ, ТИБОР: Нека нова открића у јужном Банату. *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 143–154.

Southern Slavs in Nitra?
Comments to the Classification of Earrings
with Lower Arch Ornaments with Roundwound Wire

The topic of the work is the jewellery found in the 9th century cemetery Nitra–Lupka, especially emphasis on earrings with lower arch ornaments with roundwound wire. Through these artefacts the paper touches the historical discussion on the geographical positioning of the Moravian state. The examined jewellery had been the foundation of numerous archaeological-historical interpretations, therefore its analysis is interesting in itself. It can be proved that these objects are not sufficient to prove the migration of certain ethnic groups/tribes. Nevertheless these artefacts well signify the influence of the local population. In addition, the Carolingian border culture, as well as the Slavic core territory had its effect on this fashion.

The cemetery of Nitra–Lupka tells us not only about the continuous habitation of the territory but also about the Hungarian tribes arrived to the region. Similar objects from the cemetery of the Transdanubian Halimba village show that these findings could not only be connected with the Northern (formerly Moravian) territory but also with the Southern (Byzantine) regions. In these latter territories this type of earring was continuously in fashion throughout the 10th century.

As mentioned, this paper also deals with the positioning of the Moravian state. It summarizes the main discussion points and supports the traditional opinion that accepted a Northern localization of the state. The article calls the attention of Hungarian research to the misunderstanding background of the historical opinion supporting a Southern position. These arguments were extensively analyzed by Srđan Pirivatrić in his 1997 study. He directed researchers' attention to the fact that data from historical sources can be connected with the Morava thema which had been an administration territory of the Byzantine Empire.